

De civiele betonbouw tot 2016

Ontwikkelingen op de markt en in de
rolverdeling in het bouwproces

eib

Economisch Instituut
voor de Bouw

De civiele betonbouw tot 2016

Het auteursrecht voor de inhoud berust geheel bij de Stichting Economisch Instituut voor de Bouw. Overnemen van de inhoud (of delen daarvan) is uitsluitend toegestaan met schriftelijke toestemming van het EIB. Het is geoorloofd gegevens uit dit rapport te gebruiken in artikelen en dergelijke, mits daarbij de bron duidelijk en nauwkeurig wordt vermeld.

Juli 2011

De civiele betonbouw tot 2016

Ontwikkelingen op de markt en in de
rolverdeling in het bouwproces

drs. P.J.M. Groot
M. de Voogt, MSc
M.H. Vrolijk, MSc

Inhoudsopgave

Voorwoord	7
Conclusies op hoofdlijnen	9
1 Inleiding	13
1.1 Achtergrond	13
1.2 Onderzoeksvragen	13
1.3 Methode van onderzoek	14
1.4 Opzet van dit rapport	15
2 De omzet in de civiele betonbouw	17
2.1 Inleiding	17
2.2 Omzetontwikkeling in de periode 2006-2009	18
2.3 De samenstelling van de omzet uit civiele betonbouw in 2009	20
3 De markt voor civiele betonbouw	27
3.1 Inleiding	27
3.2 Investeringsplannen en financiële middelen	27
3.3 Ontwikkelingen op de markt voor civiele betonbouw	31
4 De rolverdeling in het bouwproces	35
4.1 Inleiding	35
4.2 Ontwikkelingen in aanbestedings- en contracteringsbeleid	35
4.3 Procesfuncties	36
4.4 Contractvormen	38
4.5 Concurrentiepositie en samenwerking	40
4.6 Sterke punten en verbeterpunten van de sector	43
5 Werkgelegenheid	45
5.1 Inleiding	45
5.2 Het werknemersbestand in de civiele betonbouw	45
5.3 Ontwikkelingen in de werkgelegenheid in de komende jaren	47
EIB-publicaties	51

Voorwoord

De Vakgroep Civiele Betonbouw vertegenwoordigt de bedrijven die op de markt actief zijn bij de realisatie van viaducten, bruggen, tunnels, zuiveringsinstallaties en andere kunstwerken in beton. Deze bedrijven realiseren een omzet van circa € 2 miljard in de civiele betonbouw.

In opdracht van de Vakgroep heeft het EIB onderzocht welke trends op de markt kunnen worden verwacht in de komende jaren en welke ontwikkelingen van belang zijn in de relatie opdrachtgever-opdrachtnemer. Ook hebben we de trends op de markt en in de rolverdeling in het bouwproces vertaald naar de werkgelegenheid en capaciteit in de sector. Daarnaast hebben we in beeld gebracht hoe de activiteiten van de civiele betonbouwbedrijven zijn samengesteld naar onder meer opdrachtgever, contractvorm en projectomvang.

Dit rapport schetst daarmee een compact overzicht van feiten en ontwikkelingen die de Vakgroep en de lidbedrijven kunnen gebruiken in het strategische beleid voor de korte en middellange termijn.

Het onderzoek is onder meer gebaseerd op de uitkomsten van een enquête onder de lidbedrijven en daarnaast op inzichten uit gesprekken met betrokkenen en literatuurstudie. Het onderzoek is begeleid door een klankbordgroep bestaande uit Jan Schenk (Van Hattum en Blankevoort), Dirk-Jan Teeuw (Gebr. De Koning) en Johan Asscheman (Bouwend Nederland, Vakgroep Civiele Betonbouw). Een concept van dit rapport is ter commentaar voorgelegd aan de Taakgroep Regelgeving van de Vakgroep. Het EIB dankt alle betrokkenen voor de inbreng in de verschillende fasen van het onderzoek. De verantwoordelijkheid voor de uitkomsten en de conclusies van het onderzoek berust bij het EIB.

Conclusies op hoofdlijnen

De belangrijkste conclusies uit het onderzoek geven we hieronder weer.

De Vakgroepleden behalen circa € 2 miljard omzet uit civiele betonbouw

- in de periode 2006-2009 is de civiele betonbouwomzet van de bedrijven vrij sterk toegenomen tot circa € 2 miljard in 2009
- de omzet uit civiele betonbouw maakt circa twee derde deel uit van de totale omzet van de Vakgroepleden
- de omzet bij het grootbedrijf en het middenbedrijf bestaat voor ongeveer 50% uit integrale projecten waarvan naast civiele betonbouw bijvoorbeeld wegenbouw- en/of spoorbouw-activiteiten deel uitmaken, bij het kleinbedrijf is het omzetaandeel uit integrale projecten met 15% veel minder

Rijkswaterstaat is goed voor bijna 30% van de civiele betonbouwomzet

- de twee grootste opdrachtgevers zijn Rijkswaterstaat en ProRail met samen 40% van de omzet, daarnaast zijn de gemeenten (22%) en de industrie (12%) belangrijke opdrachtgevers
- het opdrachtgeverprofiel van de grote bedrijven en de middenbedrijven vertoont grote overeenkomsten
- het kleinbedrijf wijkt hiervan sterk af en werkt veel meer voor hoofdaannemers; ook gemeenten en waterschappen zijn voor de kleine bedrijven relatief belangrijker dan voor het groot- en middenbedrijf

D&C en RAW zijn de belangrijkste contractvormen in de civiele betonbouw

- bijna de helft van de omzet komt uit d&c-contracten, daarnaast is de RAW goed voor circa een derde van de omzet
- het kleinbedrijf werkt vrijwel uitsluitend in RAW
- de omzetsamenstelling naar contractvorm wijkt niet veel af tussen grootbedrijf en middenbedrijf; het grootbedrijf doet vergeleken met het middenbedrijf iets meer e&c ten koste van RAW

Ruim 40% van de omzet komt uit projecten groter dan € 20 miljoen

- ook hier is het profiel van het grootbedrijf ongeveer gelijk aan dat van het middenbedrijf; bij de allergrootste projecten, bijvoorbeeld groter dan € 100 miljoen, is het marktaandeel van het grootbedrijf echter veel groter
- kleine bedrijven behalen vrijwel al hun omzet uit projecten kleiner dan € 5 miljoen, waarvan de helft uit projecten kleiner dan € 1 miljoen

In de komende jaren is vanuit het MIRT gemiddeld circa € 2,2 miljard beschikbaar voor civiele betonbouwprojecten

- in totaal bedraagt het budget voor infrastructuur vanuit de rijksmiddelen circa € 8 miljard per jaar; hiervan betreft circa € 2,2 miljard projecten met civiele betonbouw
- de infrastructuurbudgetten zullen in de komende paar jaar enigszins afnemen
- van de budgetten voor civiele betonbouw heeft circa 60% betrekking op wegen- en spoorprojecten
- in vergelijking met twee jaar geleden is de focus in het rijksinvesteringsprogramma meer gericht op wegen- en waterprojecten en minder op spoorprojecten
- regionaal gezien verschuift het accent naar Randstad Noord en Oost ten koste van Randstad Zuid en Zuid
- bij gemeenten worden de relevante budgetten voor civiele betonbouwprojecten vooral

bepaald door ontwikkelingen in het Gemeentefonds en specifieke uitkeringen; na 2012 zal het Gemeentefonds bijdragen aan de bezuinigingen en daardoor minder groeien dan voor de crisis was voorzien

De markt voor civiele betonbouw staat in 2011 en 2012 onder druk, op middellange termijn groeit de markt naar verwachting gematigd

- het huidige conjuncturele beeld in de civiele betonbouw is niet ongunstig en de civiele betonbouw heeft in de crisisjaren beter gepresteerd dan gemiddeld in de gww
- dit beeld wordt vooral bepaald door de investeringsimpulsen van het rijk waarvan ook de civiele betonbouw heeft geprofiteerd; daarnaast zijn de civiele betonbouwactiviteiten veel minder gekoppeld aan de b&u dan andere gww-activiteiten als grondwerk en wegenbouw
- door teruglopende stimuleringsmaatregelen en door financiële druk bij de decentrale overheden wordt voor 2011 en 2012 een stabiele tot licht negatieve marktontwikkeling verwacht
- voor de middellange termijn zijn de vooruitzichten gematigd, onder meer vanwege de financiële positie van de overheden; daarbij bestaan er echter wel mogelijkheden voor meer omzet door verdere uitbesteding van taken aan marktpartijen

De civiele betonbouwbedrijven willen de komende jaren veel meer gaan doen op het gebied van het ontwikkelen van initiatieven en zich gaan toeleggen op de onderhoudsmarkt

- toenemende uitbesteding en toepassing van d&c-contracten heeft ertoe geleid dat vrijwel alle civiele betonbouwbedrijven in de afgelopen jaren ontwerpwerkzaamheden hebben uitgevoerd, ook de kleine bedrijven
- gemiddeld 60% van de bedrijven heeft zich ook toegelegd op communicatieactiviteiten en aanvraag van vergunningen
- de bedrijven hebben tot nu toe niet of nauwelijks zelf initiatieven genomen voor het realiseren van nieuwe projecten
- knelpunten bij de grotere uitbesteding zijn volgens de bedrijven gebrekkige voorbereiding bij de opdrachtgever en het overhevelen van grote risico's naar de bedrijven
- bij de bedrijven zelf is er veel onervarenheid met nieuwe verantwoordelijkheden in relatie tot de fysieke en maatschappelijke omgeving van de projecten
- in de komende jaren willen bedrijven veel vaker zelf initiatieven gaan ontwikkelen voor projecten; dit betreft vooral de grote bedrijven maar ook de helft van de middelgrote en kleine bedrijven heeft deze ambitie
- daarnaast zien de bedrijven in de komende jaren belangrijke kansen om zich te profileren op de onderhoudsmarkt
- vooral Rijkswaterstaat en ProRail zijn volgens de bedrijven ontvankelijk voor een grotere rol van marktpartijen, bij provincies en grote gemeenten verwacht de helft van de bedrijven geen ruimte voor een grotere rol

In de komende jaren zal het aandeel van geïntegreerde contractvormen toenemen

- zowel grote als middelgrote en kleine bedrijven verwachten een toename van geïntegreerde contractvormen
- deze bieden de bedrijven meer mogelijkheden voor eigen ideeën en geven veel bedrijven kans op meer omzet; tegelijkertijd zijn de risico's bij deze projecten echter groot
- de toepassing van nieuwe contractvormen heeft nog niet tot veel innovatie geleid volgens de bedrijven; de uitvoeringswijze ligt voor een groot deel toch al min of meer vast en voorstellen voor vernieuwing worden tot nu toe niet altijd op prijs gesteld
- toename van geïntegreerde contractvormen biedt het mkb minder mogelijkheden om zelfstandig projecten uit te voeren

Veranderingen in contractvormen hebben gevolgen voor de concurrentiepositie en de samenwerking in de sector

- de toename van geïntegreerde contractvormen, met name bij Rijkswaterstaat, betekent een versterking van de positie van de grote bedrijven; zij zullen in de toekomst de samenwerking vooral binnen het eigen concern versterken

- de middenbedrijven werken in de huidige situatie veel samen met de grote concerns; voor de toekomst geven zij hier geen eenduidig beeld; zowel samenwerking met grote concerns als buitenlandse bedrijven worden geïntensiveerd, samenwerking binnen het mkb wordt niet genoemd
- de kleine bedrijven werken nu nog vaak zelfstandig, maar willen in de toekomst veel meer de samenwerking binnen het mkb opzoeken; daarnaast worden ook buitenlandse bedrijven als samenwerkingspartner genoemd
- de redenen die bedrijven voor samenwerking aangeven liggen vooral in de toenemende omvang van de projecten en de hoge referentie-eisen; vooral bedrijven met een hoog omzetaandeel van de gemeenten noemen deze factoren
- bedrijven die in belangrijke mate voor Rijkswaterstaat werken, zien minder aanleiding voor versterkte samenwerking dan andere bedrijven
- proactieve factoren als het betreden van nieuwe markten en het realiseren van kansen voor innovaties worden veel minder genoemd als reden voor samenwerking

Uitvoeringsgerichte aspecten zijn sterke punten van de sector, klantgerelateerde punten en samenwerkingsaspecten scoren veel minder

- bedrijven achten de vakkundigheid van het bouwplaatspersoneel en de kwaliteit van de uitvoering in het algemeen sterke punten van de sector; ook zijn de bedrijven goed in tijdige oplevering
- de bedrijven zijn uitermate kritisch over de klachtenverwerking en de klantgerichtheid van de sector; ook de samenwerking met de opdrachtgever en met andere partijen in de keten is sterk voor verbetering vatbaar
- externe aspecten als het oog hebben voor de belangen van de omgeving en de communicatie met bijvoorbeeld omwonenden zijn verbeterpunten voor de bedrijven

Bij de civiele betonbouwbedrijven werkten in 2010 circa 5.150 mensen

- circa 35% van het personeelsbestand betreft bouwplaatspersoneel, vooral (beton)timmerlieden; twee derde is uta-personeel
- het aandeel van het uta-personeel is de afgelopen jaren toegenomen, onder meer door overname van procesfuncties van opdrachtgevers, maar ook door uitbesteding van bouwplaatswerkzaamheden aan onderaannemers
- meer dan de helft van het uta-personeel is uitvoerende staf op het project, zoals projectleiders, werkvoorbereiders en (hoofd)uitvoerders; zowel het middenbedrijf als het grootbedrijf heeft een groot aandeel uitvoerende staf op het project
- het aandeel (beton)timmerlieden is bij alle grootteklassen van bedrijven ongeveer een kwart van het totale personeelsbestand

Ruim de helft van de werknemers op civiele betonbouwprojecten is eigen personeel van de bedrijven

- circa 55% van de werknemers op de projecten is bij de leden van de Vakgroep in dienst; 15% is ingeleend personeel en 10% zzp-ers
- bij niet-eigen personeel gaat het vooral om bouwplaatsberoepen als betontimmerlieden en ijzervlechters
- in de komende jaren verwachten de bedrijven een toename van ingeleende werknemers en zzp-ers en eveneens van andere onderaannemers, ook dan betreft dit met name bouwplaatsmedewerkers

In de komende jaren zal de werkgelegenheid bij de bedrijven licht toenemen tot circa 5.250 werknemers in 2016

- de gematigde marktgroei op middellange termijn en de toenemende uitbesteding aan bedrijven leiden tot een licht toenemende werkgelegenheid bij de civiele betonbouwbedrijven, vooral bij het uta-personeel
- bedrijven verwachten met name bij het uta-personeel, en dan vooral bij calculatoren, knelpunten in de personeelsvoorziening; voor grote en middelgrote bedrijven gaat het

daarnaast vooral om proces-, risico- en tendermanagers, kleine bedrijven verwachten meer problemen bij uitvoerders, projectleiders en werkvoorbereiders

1 Inleiding

1.1 Achtergrond

De civiele betonbouw is één van de belangrijkste deelmarkten binnen de gww. De activiteiten in de civiele betonbouw betreffen onder meer de aanleg en het onderhoud van kunstwerken voor de weg- en railinfrastructuur (tunnels, bruggen, viaducten), voor het waterverkeer (sluizen, stuwen) en voor de waterzuivering (pompstations, zuiveringsinstallaties).

De Vakgroep Civiele Betonbouw (VCB) van Bouwend Nederland verenigt de bedrijven die op deze deelmarkt actief zijn. De VCB heeft onder meer tot doel de belangen van de aangesloten leden te behartigen richting opdrachtgevers en beleidsmakers. Inzicht bieden in de huidige en toekomstige marktontwikkelingen voor de bedrijven is daarbij een belangrijk onderdeel. Daarnaast is de VCB gesprekspartner in het overleg met opdrachtgevers als Rijkswaterstaat en ProRail over nieuwe organisatie- en contractvormen. De VCB zorgt tevens voor specifieke opleidingen voor werknemers in de civiele betonbouw.

Op verzoek van de VCB heeft het EIB enkele jaren geleden een sectorstudie uitgevoerd waarin in brede zin is ingegaan op de markt volumes in de sector en de bedrijvenstructuur¹. Ook is een analyse gemaakt van de trends in de relatie tussen opdrachtgever en opdrachtnemer in de sector tot 2012 en zijn de marktvooruitzichten vertaald naar de werkgelegenheid op de deelmarkt voor civiele betonbouw. Onderzoek onder de opdrachtgevers leverde onder meer op dat design & construct in de civiele betonbouw veel vaker voorkomt dan in andere sectoren. Gunning op prijs kwam hierbij toch nog veel voor, aspecten als ervaring en klantgerichtheid van de aannemer speelden minder een rol.

In opdracht van de VCB heeft het EIB een geactualiseerd onderzoek uitgevoerd naar de marktontwikkelingen en de trends in de relatie tussen opdrachtgever en opdrachtnemer. Daarbij is ook de situatie bij de leden van de VCB in beeld gebracht en is onder meer ingegaan op knelpunten die in de komende tijd een rol kunnen gaan spelen op de markt en in de relatie tussen opdrachtgever en opdrachtnemer.

De doelstelling van dit onderzoek is inzicht te bieden in de belangrijkste ontwikkelingen op de markt voor civiele betonbouw en in de relatie tussen opdrachtgever en opdrachtnemer. De horizon van het onderzoek is 2016.

1.2 Onderzoeksvragen

De onderzoeksvragen die in dit onderzoek worden beantwoord zijn:

1. Hoe is de huidige stand van zaken bij de bedrijven in de civiele betonbouw?

- Hoe heeft de omzet van de bedrijven zich in de afgelopen jaren ontwikkeld en hoe was deze samengesteld naar onder meer opdrachtgever, type activiteit en wijze van opdrachtverzekrijging?
- Hoeveel mensen werken in de civiele betonbouw en hoe is het werknemersbestand samengesteld?

2. Welke ontwikkelingen doen zich in de komende jaren voor op de markt voor civiele betonbouw?

- Hoe zal de markt zich op korte termijn ontwikkelen en hoe zijn de trends bij de belangrijkste opdrachtgevers voor civiele betonbouw?
- Welke verwachtingen zijn er voor de markt op de middellange termijn en welke kansen en bedreigingen doen zich voor?

¹ EIB (2007). De sector civiele betonbouw; marktontwikkelingen, opdrachtgeverschap en werkgelegenheid. Amsterdam.

3. Hoe ontwikkelt zich de relatie tussen opdrachtgever en opdrachtnemer in de civiele betonbouw?

- Welke trends zijn er bij de belangrijkste opdrachtgevers op het gebied van uitbesteding en contractering?
- Hoe kijken de civiele betonbouwbedrijven aan tegen de veranderingen in deze relatie en wat betekent dit voor hun ambities?
- Welke gevolgen hebben de ontwikkelingen in contractvormen voor de concurrentiepositie en de samenwerking bij de civiele betonbouwbedrijven?
- Wat zijn volgens de bedrijven de sterke punten en de verbeterpunten in de sector en in de relatie met andere partijen in het bouwproces?

4. Welke gevolgen hebben de ontwikkelingen in de marktvolumes en de opdrachtgever-opdrachtnemerrelaties voor de werkgelegenheid?

- Hoe ontwikkelt zich de werkgelegenheid tot 2016 en hoe is deze samengesteld naar bouw-plaatspersoneel en uta-personeel?
- Welke ontwikkelingen zijn te verwachten in de personeelsvoorziening bij de bedrijven?
- Welke knelpunten voorzien de bedrijven bij de personeelsbehoefte op de middellange termijn?

1.3 Methode van onderzoek

In het onderzoek zijn verschillende bronnen gehanteerd voor het in beeld brengen van de trends en ontwikkelingen. Startpunt van het onderzoek waren de interviews die met een aantal leden van de Vakgroep zijn gehouden. Deze interviews hadden tot doel een breed inzicht te krijgen in de ontwikkelingen bij de bedrijven en op de markt. Ook hebben de interviews inzicht gegeven in de onderwerpen die leven bij de bedrijven en in de relatie met de opdrachtgevers. Daarnaast heeft het EIB in beeld gebracht welke gegevens over de civiele betonbouw al in bestaande onderzoeken en andere bronnen beschikbaar waren.

De analyse van marktontwikkelingen in de civiele betonbouw en investeringsplannen en -beleid van opdrachtgevers is gebaseerd op bestaande bronnen en nota's. Ook is gebruik gemaakt van inzichten uit contacten met opdrachtgevers uit het netwerk van het EIB.

Op basis van interviews en bestaande informatie hebben we een schriftelijke enquête gehouden onder alle leden van de Vakgroep. De enquête had tot doel gegevens te verzamelen over de omvang, ontwikkeling en samenstelling van de omzet van de Vakgroepleden die tot nu toe niet in deze vorm beschikbaar waren. Daarnaast zijn in de enquête vragen gesteld over diverse aspecten van de relatie tussen opdrachtgever en opdrachtnemer. Deze hadden betrekking op de verdeling van procesfuncties, samenwerking tussen partijen in de kolom en de mogelijkheden

Tabel 1.1 Respons op de enquête

	Aantal bedrijven			Omzet civiele betonbouw (mln euro)		
	Populatie	Respons	%	Populatie	Respons	%
Klein	16	7	44	195		
Midden	8	5	63	415		
Groot	6	5	83	1.470		
Totaal Vakgroep	30	17	57	2.080	1.450	70

Bron: EIB

en beperkingen van verschillende contractvormen. Tot slot is in de vragenlijst ingegaan op aspecten van werkgelegenheid en capaciteit bij de bedrijven.

De enquête is toegestuurd aan alle 30 leden van de Vakgroep. In totaal zijn van 17 bedrijven gegevens ontvangen. Daarmee bedraagt de respons 57% van het aantal bedrijven. De responderende bedrijven vertegenwoordigen naar schatting 70% van de totale Vakgroepomzet. Tabel 1.1 geeft een nadere verdeling van de respons. De enquête geeft met deze aantallen een representatief beeld van de stand van zaken en de ontwikkelingen bij de leden van de Vakgroep en van de verschillende geledingen binnen de Vakgroep².

1.4 Opzet van dit rapport

Dit rapport is als volgt opgebouwd. In hoofdstuk 2 geven we kencijfers over de ontwikkeling, de omvang en de samenstelling van de omzet van de Vakgroepleden. Daarmee wordt voor het eerst een gedetailleerd beeld gegeven van de activiteiten van de Vakgroepleden naar een aantal kenmerken. Dit inzicht geeft een goede start voor de verkenning van de trends en ontwikkelingen naar de toekomst.

Hoofdstuk 3 schetst de belangrijkste ontwikkelingen op de markt voor civiele betonbouw in de komende jaren. We gaan daarbij onder meer in op de investeringsvoornemens uit het MIRT, dat plannen bevat voor de grotere infrastructurele projecten in de komende jaren. Ook gaan we in op enkele ontwikkelingen bij de gemeenten. In het hoofdstuk gaan we in op de verwachte marktontwikkelingen op de korte termijn en op de middellange termijn.

Hoofdstuk 4 geeft de belangrijkste ontwikkelingen in de relatie opdrachtgever-opdrachtnemer in de civiele betonbouw. We gaan kort in op ontwikkelingen in het aanbestedings- en contracteringsbeleid van de opdrachtgevers. In het vorige onderzoek voor de Vakgroep zijn we hier al uitvoerig op ingegaan. Het hoofdstuk schetst vooral de belangrijkste ervaringen en knelpunten van de bedrijven in de relatie met de opdrachtgevers. Daarbij gaat het onder meer om de verschillende procesfuncties naast de uitvoering, zoals ontwerp, onderhoud, communicatie e.d. Verder gaan we in op ontwikkelingen bij geïntegreerde contractvormen en de gevolgen hiervan voor de concurrentiepositie en de samenwerking binnen de sector. Ook schetsen we de sterke punten en de verbeterpunten volgens de bedrijven.

In hoofdstuk 5, ten slotte, gaan we in op de samenstelling van het werknemersbestand bij de civiele betonbouwbedrijven en de mate waarin bedrijven een beroep doen op derden, zoals inleen en zzp-ers. Ook vertalen we de ontwikkelingen op de markt en in de opdrachtgever-opdrachtnemerrelaties naar de verwachte werkgelegenheid in 2016. We besluiten het hoofdstuk met een overzicht van de knelpunten die de bedrijven in de komende jaren verwachten in de personeelsvoorziening voor de verschillende beroepen.

2 Zie voor de indeling van de bedrijven paragraaf 2.1.

2 De omzet in de civiele betonbouw

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk bespreken we de ontwikkeling, de omvang en de samenstelling van de omzet van de vakgroepleden in de civiele betonbouw in de afgelopen jaren. Voor de periode 2006-2009 gaan we in op de totale omzet van de leden en op het aandeel civiele betonbouw hierin. De Vakgroep had op het moment van onderzoek 30 lidbedrijven. Deze bedrijven zien we in dit onderzoek als individuele bedrijven hoewel enkele hiervan deel uitmaken van eenzelfde concern. De Vakgroep vertegenwoordigt hiermee het overgrote deel van de bedrijven die actief zijn op de markt voor civiele betonbouw.

Na een beschrijving van de omzetontwikkeling in de afgelopen jaren beschrijven en analyseren we de samenstelling van de omzet uit civiele betonbouw voor het jaar 2009 naar een aantal kenmerken, waaronder opdrachtgevers, contractvormen en projectomvang. Met deze beschrijving schetsen we een gedetailleerd beeld van de omzetsamenstelling bij de Vakgroepleden dat nog niet eerder beschikbaar was. De gegevens over de samenstelling van de omzet naar een aantal kenmerken gebruiken we ook voor de onderbouwing van de verwachtingen voor de marktontwikkeling in de komende jaren.

Indeling van de civiele betonbouwbedrijven

Op de markt voor civiele betonbouwwerken zijn bedrijven actief met een sterk uiteenlopende omvang. De aanbodstructuur in de sector weerspiegelt onder meer de verdeling van de omvang van de projecten. Daarnaast loopt de ontwikkeling van de aanbodstructuur parallel aan de ontwikkelingen in de omvang en complexiteit van de projecten. Bedrijven van verschillende omvang nemen een uiteenlopende positie in op de markt voor civiele betonbouw. Ook de concurrentiepositie van individuele bedrijven voor de verschillende opdrachtgevers hangt samen met de omvang van de bedrijven, evenals de kansen en bedreigingen voor de toekomst.

Daarom wordt bij de beschrijving en analyse van de ontwikkelingen op de markt en aan de aanbodkant onderscheid gemaakt tussen kleine, middelgrote en grote bedrijven. De indeling is gebaseerd op de behaalde omzet in 2009. Tabel 2.1 geeft de gehanteerde grenzen weer. Deze grenzen wijken enigszins af van de grenzen die Bouwend Nederland hanteert voor de grootte-klasse-indeling. Dit is gedaan om herkenbaarheid van bedrijfsgegevens in de gepresenteerde uitkomsten te voorkomen. De indeling die in dit rapport wordt gehanteerd en de uitkomsten van het onderzoek op basis van deze indeling worden evenwel representatief geacht voor de sector en de geledingen daar binnen.

De kansen en bedreigingen die de bedrijven tegenkomen op de markt voor civiele betonbouw, zowel in marktvolume als de relatie opdrachtgever-opdrachtnemer, hangen in belangrijke mate samen met de opdrachtgevers op de markt waarvoor men werkt. De mate waarin civiele betonbouwbedrijven voor de verschillende typen opdrachtgevers werken uitvoeren, speelt hierbij dus

Tabel 2.1 Afbakening kleinbedrijf, middenbedrijf, grootbedrijf in de civiele betonbouw (mln euro)

	Klein	Midden	Groot
Omzet in 2009	< 30	30 – 140	> 140

Bron: EIB

een rol. In algemene zin lijken de ontwikkelingen bij Rijkswaterstaat en bij de gemeenten hierbij het meest dominant te zijn. Daarbij kan bij Rijkswaterstaat worden gedacht aan de sterke vergroting van zowel de omvang als de complexiteit van de werken en het hierbij gevoerde aanbestedings- en contracteringsbeleid met geïntegreerde contractvormen en hoge referentie-eisen. Ook de stimuleringsmaatregelen, investeringspakketten als de Spoedwet en de Crisis- en Herstelwet spelen hierbij een rol.

Ook de ontwikkelingen bij de gemeenten zijn cruciaal in een aantal opzichten. Gemeenten werken voor een groot deel nog traditioneel met veel RAW-contracten en een belangrijk gewicht voor de laagste prijs bij de gunning. Daarbij is echter ook bij de gemeenten sprake van een (wens tot) toename van de toepassing van geïntegreerde contractvormen. Verder is de financiële situatie bij de gemeenten de komende jaren, en de mate waarin beperkingen in de financiële kaders zullen doorwerken in de investeringen in infrastructuur, van groot belang voor de marktsituatie in de civiele betonbouw.

Daarom maken we hierna, naast de indeling in grootteklassen van de bedrijven, ook onderscheid tussen de bedrijven naar de mate waarin men voor Rijkswaterstaat en de gemeenten werkt. Hierbij hanteren we steeds een tweedeling waarbij we de grens leggen bij een omzetaandeel van 20%. Tabel 2.2 geeft de aantallen bedrijven per categorie weer. Elf van de 30 bedrijven behalen 20% of meer van hun omzet uit werken voor Rijkswaterstaat, bij 19 bedrijven is dit minder dan 20%. Bij de gemeenten zijn er 15 bedrijven met 20% of meer omzet bij deze opdrachtgevers en 15 bedrijven waar het omzetaandeel van gemeenten minder dan 20% is.

2.2 Omzetontwikkeling in de periode 2006-2009

De totale omzet van de Vakgroepleden beliep in 2009 ongeveer € 3.070 miljoen (figuur 2.1). In vergelijking met 2006 is deze omzet in nominale termen toegenomen met cumulatief 20%, dat is een gemiddelde jaarlijkse toename van 6%. Tussen 65 en 70% van de totale omzet van de Vakgroepleden heeft betrekking op civiele betonbouw. De omzet van de Vakgroepleden uit civiele betonbouw wordt voor 2009 geschat op € 2.080 miljoen. Zeventig procent hiervan kwam voor rekening van het grootbedrijf, 20% van het middenbedrijf en 10% van het kleinbedrijf.

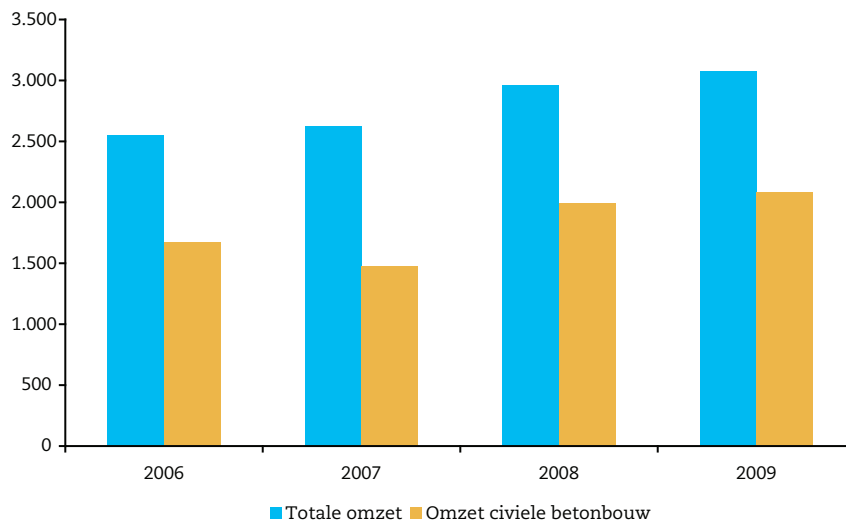
Civiele betonbouwprojecten maken vaak deel uit van infrastructuurprojecten waarbij ook andere activiteiten als bijvoorbeeld wegebouw en spoorbouw worden uitgevoerd. Achtergrond is onder meer de wens van de opdrachtgever om met een integrale aanpak synergievoordelen te bereiken in de uitvoering. In 2009 kwam de omzet van civiele betonbouwbedrijven voor ruim 50% voort uit zogeheten integrale projecten. Tussen de individuele bedrijven loopt dit aandeel uiteraard sterk uiteen, de gerapporteerde omzetaandelen varieerden van 0% van de totale omzet uit integrale projecten tot 100%. Figuur 2.2 geeft een beeld van het omzetaandeel uit integrale projecten in 2009 voor de verschillende grootteklassen bedrijven. Bij de grote bedrijven komt ruim 55% van de civiele betonbouwomzet uit integrale projecten, bij het middenbedrijf ligt dit op ruim 50%. Bij het kleinbedrijf ligt het omzetaandeel uit integrale projecten met 15% veel lager.

Tabel 2.2 Aantal civiele betonbouwbedrijven naar de mate waarin men voor Rijkswaterstaat en gemeenten werkt

Omzetaandeel 2009	Rijkswaterstaat	Gemeenten
Minder dan 20%	19	15
20% of meer	11	15
Totaal	30	30

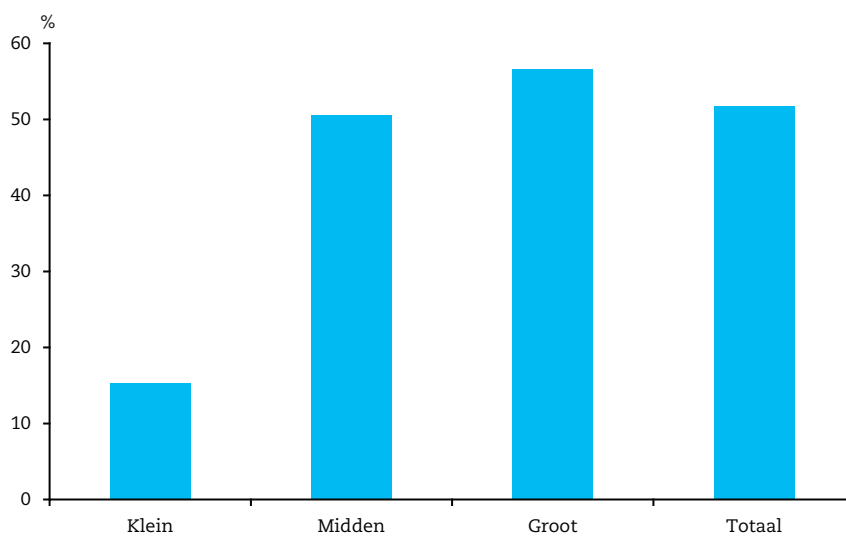
Bron: EIB

Figuur 2.1 Ontwikkeling totale omzet en omzet uit civiele betonbouw, 2006-2009, in miljoenen euro

Bron: EIB

Figuur 2.2 Omzetaandeel uit integrale projecten per grootteklasse, 2009, in procenten

Bron: EIB

2.3 De samenstelling van de omzet uit civiele betonbouw in 2009

Tot nu toe bestond geen goed inzicht in de samenstelling van de omzet van de civiele betonbouwbedrijven. Met dit onderzoek hebben we voor 2009 een gedetailleerd beeld verkregen van deze samenstelling. Hierna beschrijven we de omvang en de samenstelling van de omzet uit civiele betonbouw van de leden van de Vakgroep naar een aantal kenmerken:

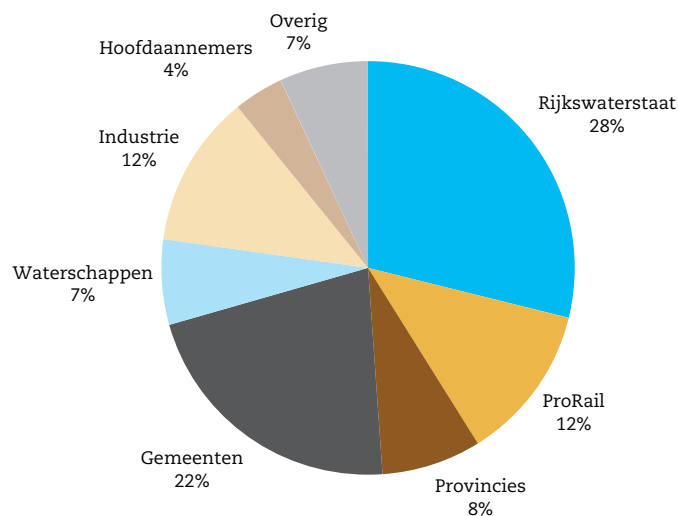
- opdrachtgever
- type activiteit
- contractvorm
- regio
- projectomvang

De omzet naar opdrachtgever

Figuur 2.3 geeft de verdeling van de omzet van de civiele betonbouwbedrijven in 2009 naar type opdrachtgever. De belangrijkste opdrachtgever voor de civiele betonbouw is Rijkswaterstaat met een marktaandeel van bijna 30%. ProRail is verantwoordelijk voor 12%. Dit betekent dat deze twee individuele opdrachtgevers ruim 40% van het marktvolume in de civiele betonbouw bepalen. De gezamenlijke gemeenten nemen ruim 20% van de opdrachten voor hun rekening. Ook de industrie is voor de civiele betonbouw een belangrijke partij met in 2009 12% van het marktvolume.

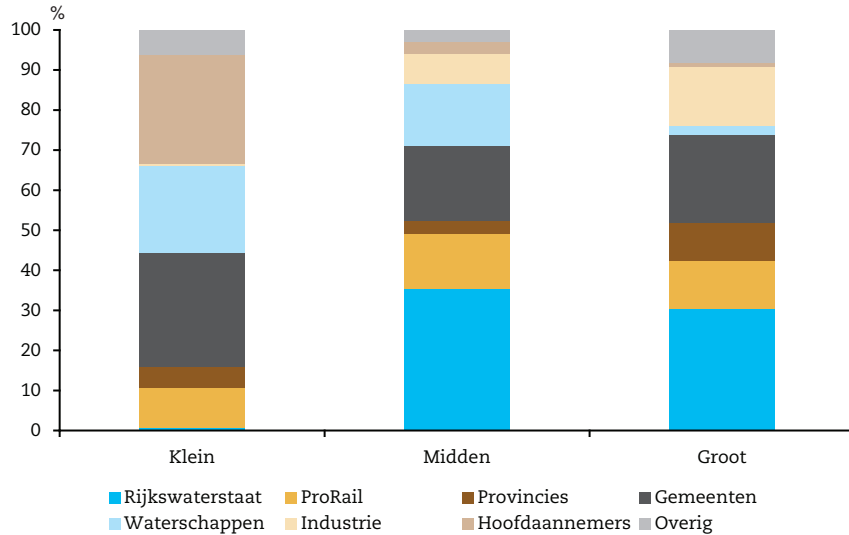
Figuur 2.4 geeft de verdeling van de omzet naar opdrachtgever per grootteklasse van de bedrijven. De verschillen tussen het grootbedrijf en het middenbedrijf zijn opvallend gering. Het grootbedrijf is relatief meer actief voor de industrie, het middenbedrijf meer voor de waterschappen. Het kleinbedrijf kent een geheel ander opdrachtgeverprofiel. De gemeenten zijn het belangrijkste voor het kleinbedrijf met een omzetaandeel van bijna 30%. Ook de waterschappen zijn met 20% een belangrijke partij voor het kleinbedrijf. Ruim een kwart van de omzet komt uit opdrachten in onderaanneming van hoofdaannemers. Opmerkelijk is dat ProRail verantwoordelijk is voor 10% van de omzet van het kleinbedrijf. Daarmee werkt het kleinbedrijf in relatief dezelfde mate voor ProRail als het grootbedrijf en het middenbedrijf. Rijkswaterstaat is afwezig als opdrachtgever voor het kleinbedrijf.

Figuur 2.3 Omzetsamenstelling naar opdrachtgever, 2009, in procenten

Bron: EIB

Figuur 2.4 Omzetsamenstelling naar opdrachtgever per grootteklasse, 2009, in procenten

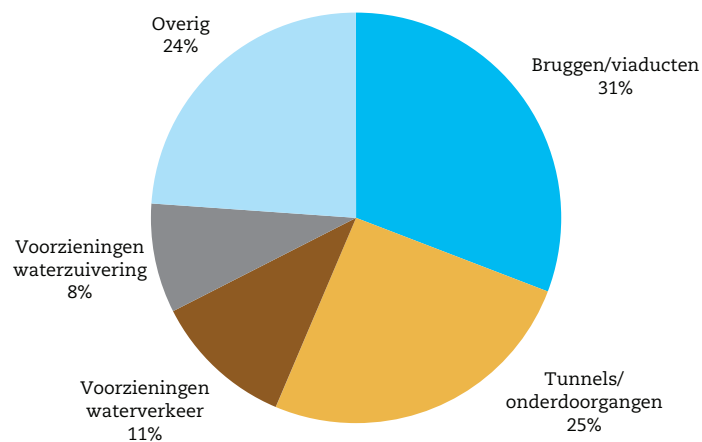

Bron: EIB

De omzet naar type activiteit

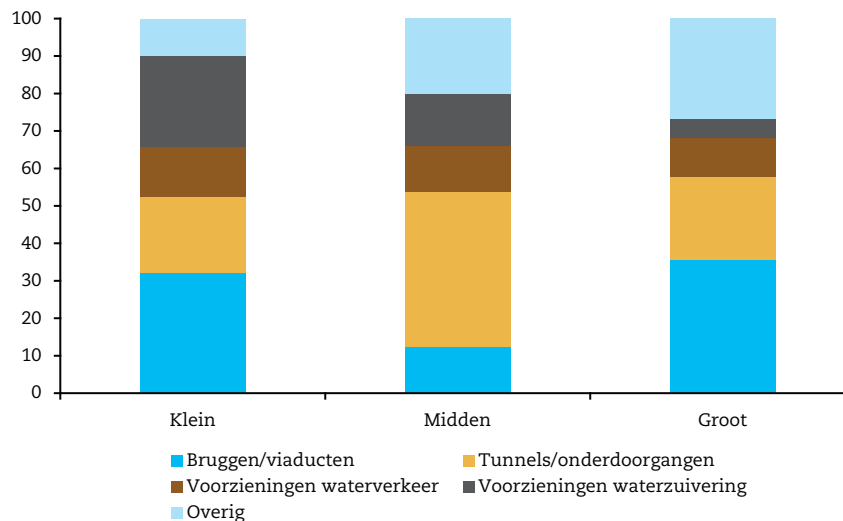
In figuur 2.5 geven we de omzetverdeling in 2009 weer naar type activiteit. Het grootste deel van de omzet betreft activiteiten voor het weg- en railverkeer, zoals bruggen en viaducten (ruim 30% van de omzet) en tunnels en onderdoorgangen (25%). Circa 10% betreft voorzieningen voor het waterverkeer en de waterbeheersing, zoals sluizen, stuwen, kademuren en steigers. Eveneens

Figuur 2.5 Omzetsamenstelling naar type activiteit, 2009, in procenten

Bron: EIB

Figuur 2.6 Omzetsamenstelling naar type activiteit per grootteklasse, 2009, in procenten

Bron: EIB

ongeveer 10% komt uit waterzuiveringswerken, zoals zuiveringsinstallaties, gemalen en pompstations. Een kwart van de omzet uit civiele betonbouw betreft andere werken, waaronder parkeergarages, kelders en werk aan industriële objecten.

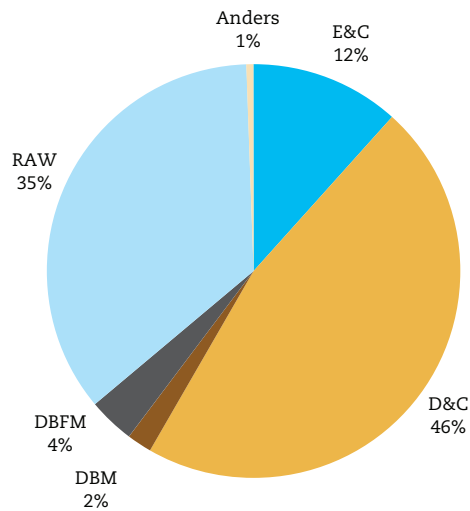
In figuur 2.6 geven we de verdeling van de omzet naar type activiteit per grootteklasse van de bedrijven. Daaruit komt naar voren dat de middenbedrijven relatief veel omzet behalen uit tunnels en onderdoorgangen en minder dan gemiddeld uit bruggen en viaducten. Het belang van watergerelateerde werken (zowel waterbeheersing als waterzuivering) neemt af met de bedrijfsomvang. Verder valt op dat de overige activiteiten, die veelal op het raakvlak van infrastructuur en utiliteitsbouw liggen, vooral voorkomen bij het grootbedrijf.

De omzet naar contractvorm

De verdeling van de omzet in de civiele betonbouw naar contractvorm is voor 2009 weergegeven in figuur 2.7. De belangrijkste contractvorm in de civiele betonbouw is design & construct dat goed is voor bijna de helft van de omzet in de sector. Ruim een derde van het werk in de civiele betonbouw gaat in RAW. Een tussenvorm als engineering & construct betreft ruim 10% van het werk. DBM- en DBFM-contracten hadden in 2009 met gezamenlijk ruim 5% slechts een bescheiden aandeel in de omzet.

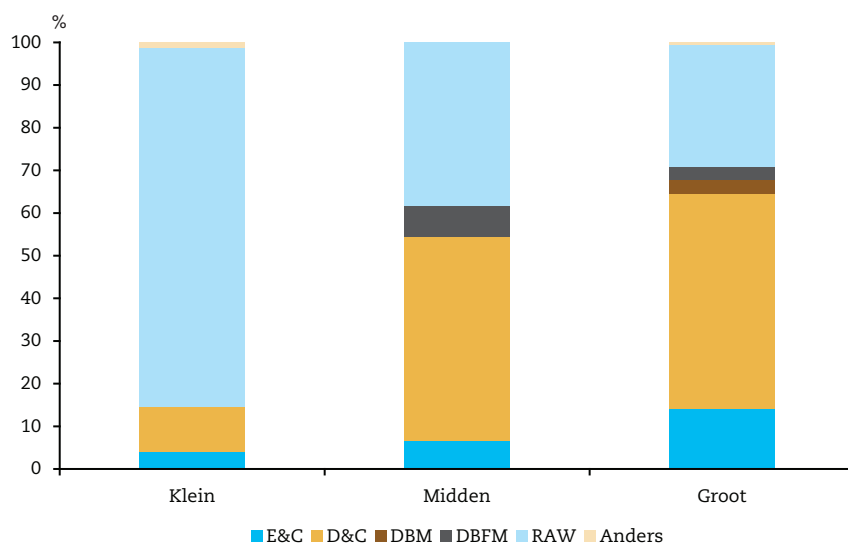
In figuur 2.8 geven we de omzetverdeling naar contractvorm per grootteklasse. Opmerkelijk is dat de verdeling voor de grote en middelgrote bedrijven niet veel van elkaar afwijkt. Bij zowel grootbedrijf als middenbedrijf is d&c het belangrijkste met 50% van de omzet. Ook de grote en de middelgrote bedrijven blijken echter nog in belangrijke mate omzet uit traditionele contractvormen te behalen. Het omzetaandeel hiervan ligt tussen 30 en 40%. Omzet uit DB(F)M-contracten vinden we uitsluitend bij de grote en middelgrote bedrijven. De kleine bedrijven behalen vrijwel al hun omzet (85%) uit traditionele contracten. De rest komt uit e&c/d&c.

Figuur 2.7 Omzetsamenstelling naar contractvorm, 2009, in procenten

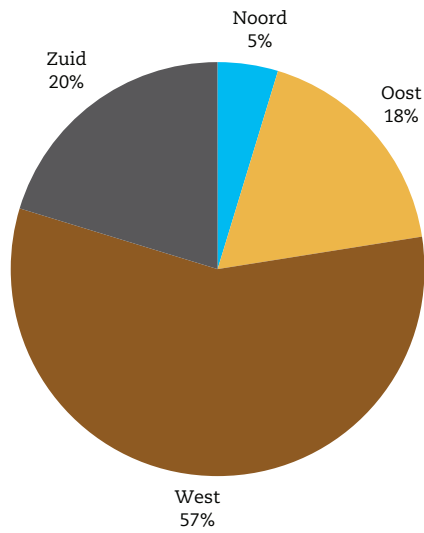
Bron: EIB

Figuur 2.8 Omzetsamenstelling naar contractvorm per grootteklasse, 2009, in procenten

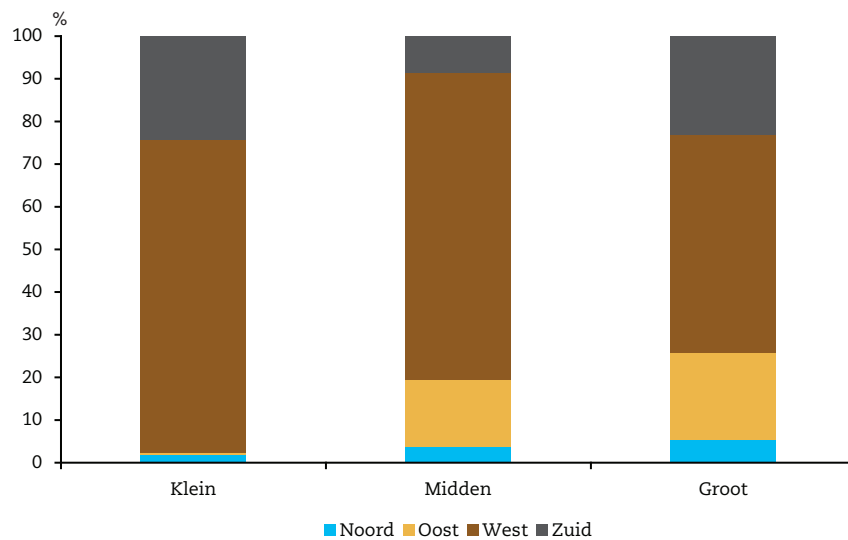
Bron: EIB

Figuur 2.9 Omzetsamenstelling naar regio, 2009, in procenten

Bron: EIB

Figuur 2.10 Omzetsamenstelling naar regio per grootteklasse, 2009, in procenten

Bron: EIB

De omzet naar regio

De regionale verdeling van de civiele betonbouwomzet in 2009 staat in figuur 2.9. Landsdeel West is verreweg het belangrijkste voor de civiele betonbouw met een aandeel in de omzet in 2009 van bijna 60%. De regio's Oost en Zuid vertegenwoordigen elk circa 20% van de omzet. In Noord wordt 5% van de omzet uit civiele betonbouw gerealiseerd. De regionale omzetverdeling in de civiele betonbouw komt daarmee behoorlijk overeen met de verdeling van de totale gww-productie over Nederland.

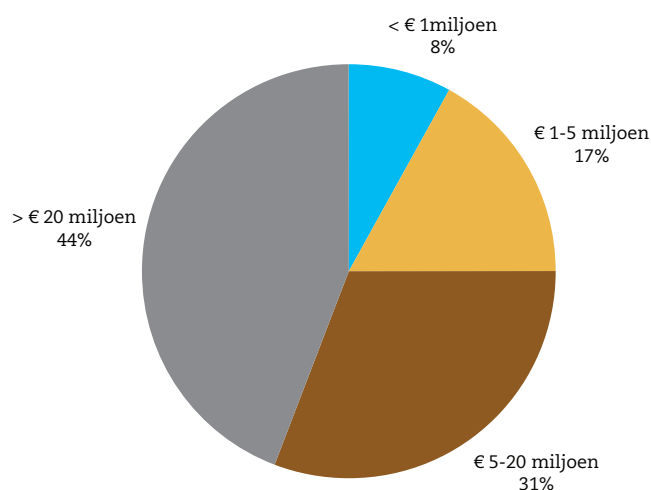
In figuur 2.10 is deze omzetverdeling naar regio weergegeven voor de drie grootteklassen. Hieruit komt naar voren dat het westen voor alle typen bedrijven verreweg het belangrijkste is. Kleine bedrijven realiseren weinig omzet in Noord en Oost, middenbedrijven hebben een klein aandeel uit werken in Zuid-Nederland.

De omzet naar projectomvang

Projecten in de civiele betonbouw kennen een sterk uiteenlopende omvang, afhankelijk van het type werk en de opdrachtgever. Figuur 2.11 geeft weer hoe de omzet van de civiele betonbouwbedrijven in 2009 was samengesteld naar projectomvang. Projecten groter dan € 20 miljoen vertegenwoordigen circa 45% van de totale omzet. Dertig procent van de omzet komt uit projecten tussen € 5 en € 20 miljoen.

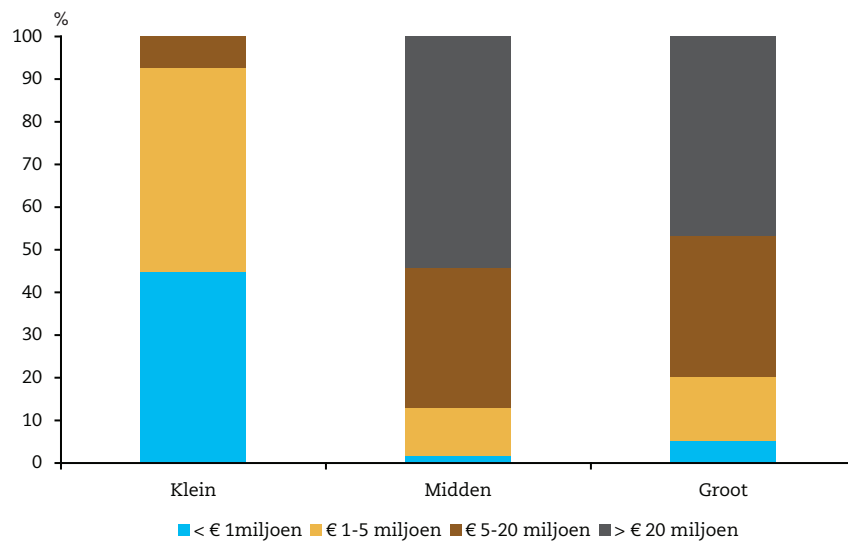
De omzetverdeling naar projectomvang loopt uiteen met de grootte van de bedrijven (figuur 2.12). De verdeling bij de middenbedrijven en de grote bedrijven vertoont echter opmerkelijke overeenkomsten. Het omzetaandeel van projecten groter dan € 20 miljoen is bij de middenbedrijven zelfs nog iets groter dan bij de grote bedrijven. Het kleinbedrijf haalt vrijwel alle omzet uit projecten kleiner dan € 5 miljoen. Bijna de helft van de omzet komt uit projecten kleiner dan € 1 miljoen.

Figuur 2.11 Omzetsamenstelling naar projectomvang, 2009, in procenten

Bron: EIB

Figuur 2.12 Omzetsamenstelling naar projectomvang per grootteklasse, 2009, in procenten

Bron: EIB

3 De markt voor civiele betonbouw

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk geven we een overzicht van de belangrijkste marktontwikkelingen in de civiele betonbouw. Daarvoor gaan we in paragraaf 3.2 allereerst in op de investeringsplannen en de financiële middelen bij de belangrijkste opdrachtgevers voor de sector. In paragraaf 3.3 gaan we in op de ontwikkelingen op de markt voor civiele betonbouw in de komende jaren. We gaan daarbij afzonderlijk in op de korte termijn (2011 en 2012) en de middellange termijn (2013-2016).

3.2 Investeringsplannen en financiële middelen

In hoofdstuk 2 hebben we gezien dat de civiele betonbouw in belangrijke mate voor de overheid werkt. Rijkswaterstaat en ProRail vertegenwoordigen 40% van de omzet en de decentrale overheden nog eens ruim 35%. Daarbij realiseert de sector gemiddeld genomen relatief grote projecten. Bijna 45% van de omzet komt uit projecten groter dan € 20 miljoen. Projecten tussen € 5 en € 20 miljoen zijn goed voor ruim 30% van de omzet van de bedrijven in de civiele betonbouw. Daarom gaan we allereerst in op de investeringsplannen waarvoor rijksmiddelen zijn gereserveerd in het MIRT dat jaarlijks bij de begroting van het Ministerie van Infrastructuur en Milieu verschijnt³. Het MIRT betreft vooral grotere projecten en geeft een overzicht van projecten in voorbereiding en uitvoering in verschillende categorieën infrastructuur.

Ontwikkeling van de investeringsbudgetten in het MIRT

Tabel 3.1 geeft de ontwikkeling van de beschikbare budgetten weer voor het totaal van de infrastructuurprojecten in het MIRT. In totaal is jaarlijks circa € 8 miljard beschikbaar voor aanleg en onderhoud van infrastructuur. In de periode 2011-2013 lopen deze budgetten enigszins terug van € 8,4 miljard in 2010 naar € 8,0 miljard in 2013. Dit komt vooral door dalingen bij

Tabel 3.1 Beschikbare financiële middelen naar hoofdgroepen, 2007-2015
(mln euro, constante prijzen)

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Hoofdwatersystemen	551	683	986	1.103	1.004	979	805	915	826
Hoofdwegennet	2.467	3.059	2.909	2.992	3.034	2.891	3.065	3.750	2.423
Spoorwegen	2.254	2.066	2.077	2.656	2.435	2.231	2.304	2.388	2.549
Regionale/lokale infrastructuur	190	286	184	376	232	399	487	308	230
Hoofdvaarwegennet	585	707	793	940	929	905	800	678	794
Megaprojecten niet- verkeer en vervoer	125	187	237	201	658	627	483	450	465
Megaprojecten verkeer en vervoer	341	276	122	153	0	40	40	40	300
Totaal	6.513	7.264	7.308	8.421	8.292	8.072	7.984	8.529	7.587

Bron: MIRT 2009-2011. Analyse EIB

³ Ministerie van Infrastructuur en Milieu. Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (MIRT). Den Haag.

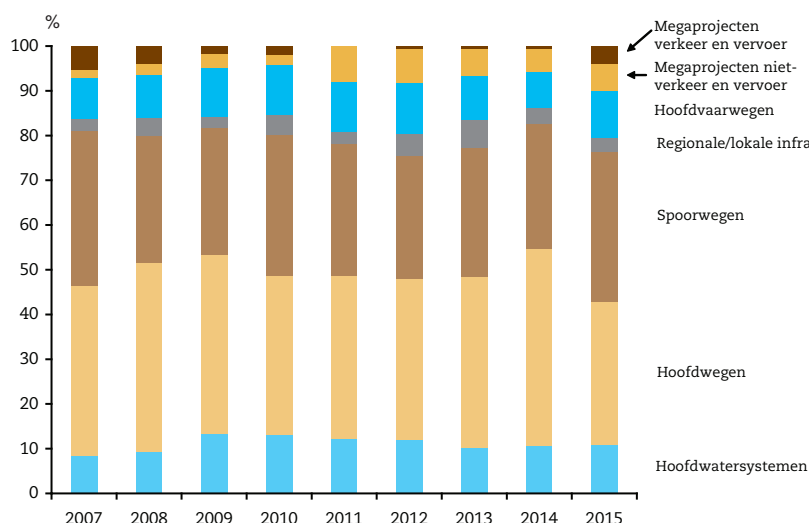
projecten op het gebied van hoofwatersystemen en spoorwegen. Hier tegenover staat een verhoging van de budgetten voor megaprojecten niet-verkeer en vervoer, waaronder Ruimte voor de Rivier. De rijkswegenbudgetten blijven tussen 2010 en 2013 nagenoeg stabiel op circa € 3,0 miljard. Figuur 3.1 geeft de verdeling over de hoofdgroepen infrastructuur weer.

De projecten leiden in uiteenlopende mate tot productie in de civiele betonbouw. Het aandeel civiele betonbouw is bij hoofwatersystemen (waaronder waterkeringen) naar verwachting het grootst. Ook bij het hoofdwegenet, het spoorwegenet en megaprojecten verkeer en vervoer gaat een groot deel van de investeringen gepaard met civiele betonbouwproductie. Het aandeel civiele betonbouw is het geringst bij regionale en lokale infrastructuur, het hoofdvaarwegenet en megaprojecten niet-verkeer en vervoer. Bezien we de ontwikkeling van de voor de civiele betonbouw relevante investeringsstromen, dan volgt de ontwikkeling als weergegeven in figuur 3.2⁴. Gemiddeld 70% van deze investeringen heeft betrekking op projecten op het gebied van wegen en spoor, circa 20% betreft waterkeringen en 10% overige investeringsprojecten. In de komende jaren tot en met 2014 zal het aandeel weggerelateerde investeringen hierin enigszins toenemen. Het aandeel van water- en spoorgerelateerde investeringen neemt daarentegen af.

Dynamiek in de beschikbare middelen

De beschikbare middelen die voor toekomstige jaren voor infrastructuur worden uitgetrokken, verschillen van het ene MIRT op het andere MIRT. De prioriteiten voor verschillende typen infrastructuur kunnen in de loop van de tijd bijvoorbeeld wijzigen. Daarnaast hebben veranderingen in de voortgang van individuele projecten gevolgen voor de middelen die per project nodig zijn. Ook scopewijzigingen in de voorbereiding of uitvoering van projecten hebben gevolgen voor de middelen die voor projecten nodig zijn.

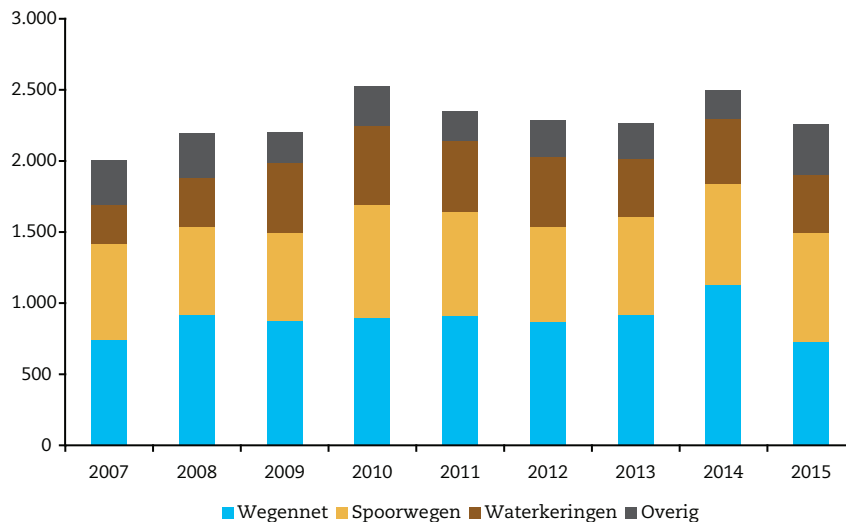
Figuur 3.1 Verdeling van de beschikbare financiële middelen, 2007-2015, in procenten

Bron: EIB

⁴ Deze investeringsstromen zijn niet hetzelfde als civiele betonbouwproductie of -omzet. In de eerste plaats omvatten deze investeringen ook andere uitgavenposten als eigen beheerkosten van opdrachtgevers, grondaanbieden en uitbesteding aan andere partijen dan civiele betonbouwbedrijven. In de tweede plaats behalen de civiele betonbouwbedrijven ook omzet uit werken die niet via het MIRT lopen.

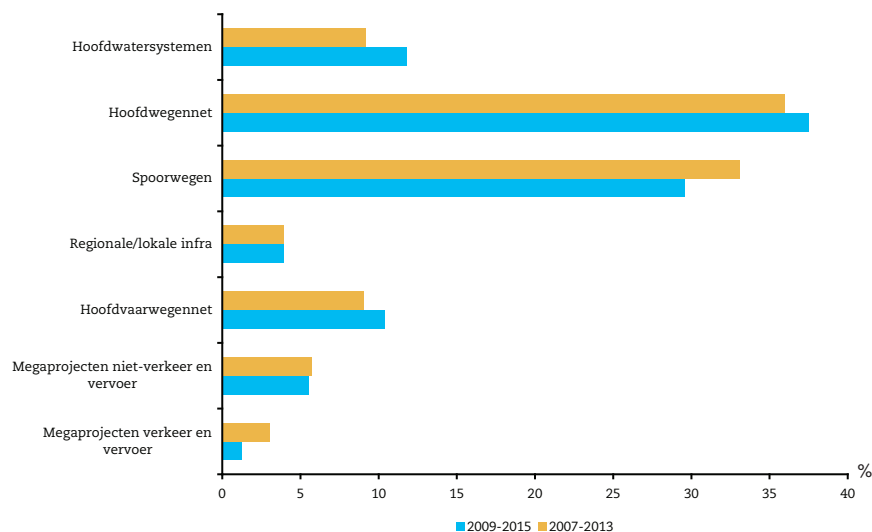
Figuur 3.2 Samenstelling van de voor civiele betonbouw relevante investeringen, 2007-2015 (mln euro)

Bron: EIB

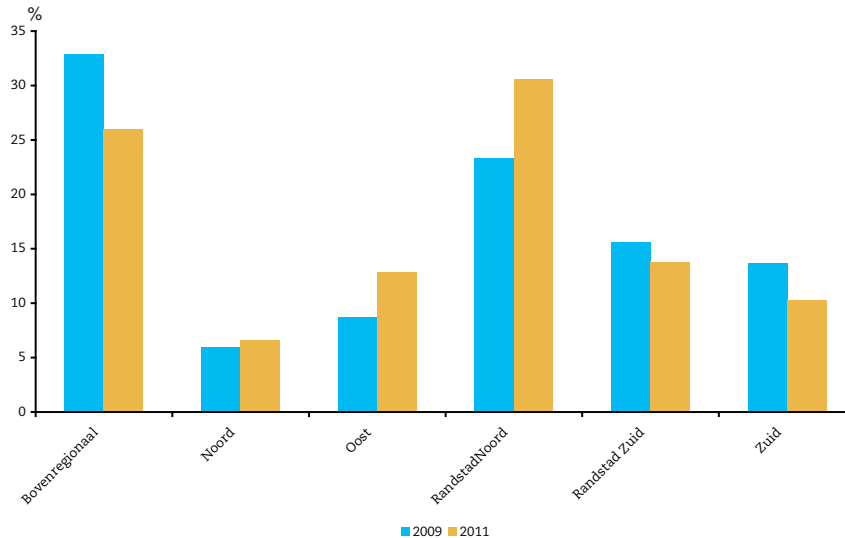
In het meest recente MIRT is het aandeel van de watergerelateerde infrastructuur (hoofdwater-systemen en hoofdvaarwegennet) toegenomen, van 18 naar 22% (figuur 3.3). Ook het aandeel van het hoofdwegennet in de meerjarenbudgetten is in vergelijking met twee jaar geleden toegenomen, zij het in beperkte mate. Hiertegenover staan dalingen bij de aandelen van de spoorwegen en megaprojecten verkeer en vervoer (voornamelijk railprojecten).

Figuur 3.3 Aandelen van de verschillende typen infrastructuur in de meerjarenbudgetten, MIRT 2009 en MIRT 2011, in procenten

Bron: MIRT 2009 en 2011. Analyse EIB

Figuur 3.4 Verdeling projectkosten naar regio, MIRT 2009 en MIRT 2011, in procenten

Bron: MIRT 2009 en 2011. Analyse EIB

Ook regionaal zijn er verschuivingen (figuur 3.4). Het aandeel van de bovenregionale projecten bedraagt ongeveer 25% van de totale projectkosten, veel minder dan in het MIRT van twee jaar geleden. De regio's Randstad Noord en Oost hebben momenteel een groter aandeel in de totale projectkosten van de MIRT-projecten dan twee jaar geleden. Randstad Noord is het grootst met een aandeel van 30% in de meerjarenbudgetten. De regio's Randstad Zuid en Zuid zien hun aandeel dalen. Het aandeel van Noord is met ruim 5% tamelijk constant.

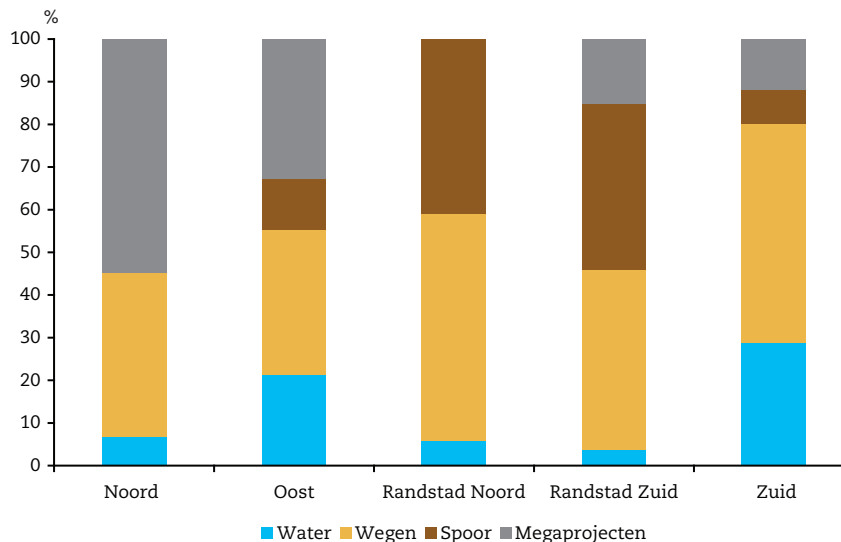
Figuur 3.5 geeft per regio een beeld van de verdeling van de infrastructuurprojecten naar type. In alle regio's is het aandeel van wegenprojecten in de totale projectkosten het grootst. In Noord is het aandeel van megaprojecten weliswaar groter maar dit betreft het project Regio Specifiek Pakket (RSP) dat voor een groot deel wegenprojecten bevat. In de regio's Randstad Noord en Randstad Zuid hebben spoorprojecten (hier inclusief regionale infrastructuur zoals regionale openbaar vervoerlijnen) een groot aandeel. De spooractiviteiten zijn dan ook vooral in het westen van het land geconcentreerd. In Oost en Zuid hebben watergerelateerde projecten een relatief groot aandeel. In Zuid gaat het vooral om hoofdvaarwegen.

Ontwikkelingen bij gemeenten

De gemeenten zijn voor de gww belangrijke opdrachtgevers. Ook in de civiele betonbouw hebben zij een belangrijk aandeel in de activiteit, al is dit kleiner dan in de totale gww. De verwachtingen voor de gemeentelijke investeringen staan onder invloed van verschillende ontwikkelingen. We maken hierbij onderscheid tussen activiteiten die direct gekoppeld zijn aan bouwlocaties en meer algemene activiteiten. Dit onderscheid is relevant omdat de determinanten en de financiering van deze verschillende activiteiten uiteenloopt.

De civiele betonbouw heeft relatief meer te maken met de algemene activiteiten van gemeenten zoals aanleg, reconstructie en onderhoud van verbinding- en rondwegen, werkzaamheden aan havens en kades en beheer van de openbare ruimte. Deze investeringen worden vooral bepaald door de algemene financieringsmogelijkheden, zoals het Gemeentefonds en specifieke uitkeringen. Voor grote gemeentelijke projecten zijn ook rijkssubsidies van belang. Daarnaast kan een deel van deze opgave doorgaans worden gefinancierd uit extra middelen uit de bouwgrondex-

Figuur 3.5 De projectenstructuur per regio, MIRT 2011, in procenten

Bron: MIRT 2011

exploitatie. B&u-gerelateerde werkzaamheden als het bouw- en woonrijp maken van nieuwe bouwlocaties brengen relatief minder civiele betonbouwwerk met zich mee.

Omvang en ontwikkeling van het Gemeentefonds staan deze jaren onder druk. In het Regeerakkoord is afgesproken dat in de jaren na 2011 Gemeente- en Provinciefonds ook zullen bijdragen aan de oplossing van de financiële problematiek van de overheid. Ook zal dan echter de koppeling met de rijksuitgaven weer worden hersteld (trap-op, trap-af principe). In de meest recente Gemeentefonds-begroting is aangegeven dat de algemene uitkering in 2011 en 2012 zal afnemen met circa 2% per jaar. Daarna blijft de omvang vooralsnog stabiel. Concreet betekent dit dat het Gemeentefonds minder zal groeien dan vóór het Regeerakkoord, maar na 2012 wel zal groeien. Het bezuinigingseffect is namelijk kleiner dan het meegroei-effect met de rijksuitgaven.

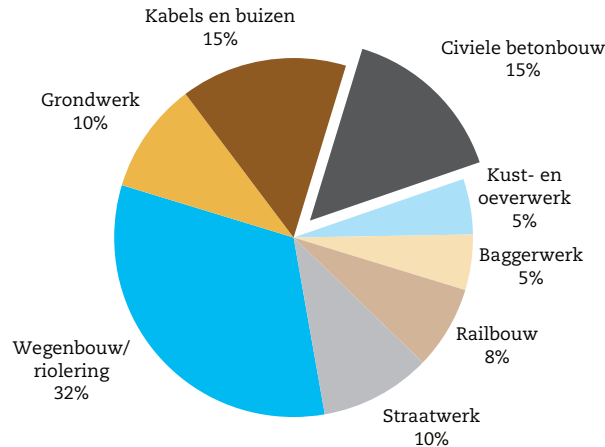
Voor de investeringen betekent dit dat in de komende jaren even goed scherpere prioriteiten door de gemeenten zullen moeten worden gesteld. De gemeenten hebben in 2010 al geanticipeerd op de beperkingen in de financiële ruimte door het verlagen van de uitgaven dan wel het temporiseren van de besluitvorming over nieuwe plannen. Volgens het COELO zullen de gemeentelijke uitgaven aan onder meer wegen in 2011 sterk dalen en in 2012 weer enigszins stijgen. Vooralsnog gaan we bij de productieramingen uit van herstel van dit onderdeel van de gemeentelijke investeringen na 2012.

3.3 Ontwikkelingen op de markt voor civiele betonbouw

Algemeen

De civiele betonbouw maakt deel uit van de gww. De sector heeft hierin een aandeel van gemiddeld circa 15% (figuur 3.6). De ontwikkelingen bij de verschillende opdrachtgevers voor de gww zijn richtinggevend voor de civiele betonbouw. Onder invloed van grote projecten en ontwikkelingen bij specifieke opdrachtgevers kan het aandeel van de civiele betonbouw hierin wel enigszins fluctueren. De marktontwikkelingen in de civiele betonbouw verlopen op een aantal punten ook enigszins afwijkend van de totale gww-sector. Er zijn verschillen in het belang van de opdrachtgevers voor civiele betonbouw in vergelijking met de totale gww. In de civiele

Figuur 3.6 Verdeling gww-productie naar deelmarkten, in procenten

Bron: EIB

betonbouw is het aandeel van het Rijk en ProRail bijvoorbeeld groter dan in de totale gww. Ook werken de civiele betonbouwbedrijven in grotere mate dan de andere typen gww-bedrijven voor de waterschappen en de industrie. Daar tegenover staat dat de gemeenten minder belangrijke opdrachtgevers voor de civiele betonbouw zijn dan voor andere typen infrastructuur. Gemeentelijk werk heeft in belangrijke mate betrekking op wegenbouw, straatwerk en grondwerk. Het werk dat de civiele betonbouwbedrijven voor gemeenten verrichten, heeft daarbij ook in relatief mindere mate te maken met de ontwikkeling van bouwlocaties en kent dus een minder sterke relatie met de b&u-nieuwbouw. Dit betekent dat ook de ontwikkelingen bij de gemeenten een andere uitwerking zullen hebben op de civiele betonbouw dan op de totale gww-productie.

Ontwikkelingen 2010-2012

De conjuncturele ontwikkeling in de gww laat zien dat de orderportefeuilles na het intreden van de economische crisis enigszins zijn afgenomen. Relatief is deze terugval echter beperkt, vooral als we de situatie vergelijken met de b&u. Ook in het perspectief van de vorige recessie na de eeuwwisseling is het verlies in de orderportefeuille in de gww beperkt te noemen.

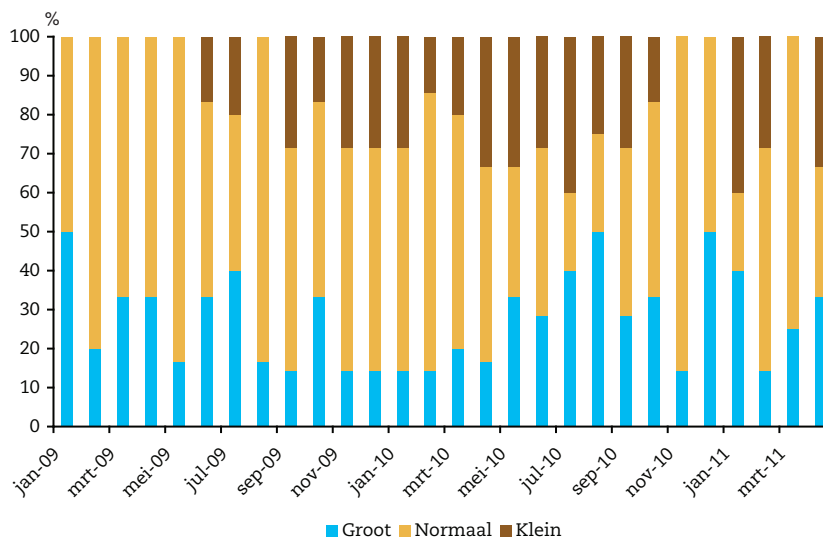
Ook bij de civiele betonbouwbedrijven is het huidige conjuncturele beeld niet ongunstig. Het overgrote deel van de bedrijven die in de afgelopen 2½ jaar aan de conjunctuurmeting van het EIB hebben meegedaan geeft aan dat de hoeveelheid onderhanden werk als normaal of groot kan worden beschouwd in relatie tot de capaciteit van het bedrijf (figuur 3.7). Het beeld is in de afgelopen drie kwartalen wel iets meer fluctuatief geworden. Ook de situatie bij de personeelsbezetting, waar het overgrote deel van de regelmatige respondenten verwacht dat deze op peil zal blijven dan wel zal stijgen, ondersteunt het beeld van een vooralsnog goede uitgangspositie van de sector.

Het enigszins verslechterde conjuncturele beeld in de gww heeft in 2010 tot een sterke daling van de gww-productie geleid (tabel 3.2). Hierbij zijn er in 2010 aanmerkelijke verschillen tussen de lagere overheden en de bedrijven aan de ene kant en het Rijk aan de andere kant.

De krimp in de totale gww heeft een aantal achtergronden:

- sterke daling van de b&u-nieuwbouw die doorwerkt in de investeringen van de lagere overheden (in het bijzonder gemeenten) en bedrijven (vooral nuts- en telecombedrijven)
- beperking van de toekomstige financiële middelen bij de lagere overheden waarop vooral de gemeenten al hebben geanticipeerd

Figuur 3.7 Oordeel onderhanden werk civiele betonbouwbedrijven, januari 2009-april 2011 (% van de bedrijven)

Bron: EIB

- minder investeringen door bedrijven uit de private sector (bijvoorbeeld de industrie), als reactie op de teruglopende economische activiteit
- de langdurige winterperiode in 2009/2010

Tabel 3.2 Grond-, water- en wegebouwproductie, 2009-2016

	Miljoen €		Jaarlijkse veranderingen (%)			
	2009	2010	2010	2011	2012	2016 ¹
Nieuwbouw en herstel						
Rijk	1.400	1.435	2½	2	- 2	- 1
Lagere overheden	3.746	3.320	- 11½	- 3	2	2
Bedrijven	2.651	2.384	- 10	½	2	2
Subtotaal	7.797	7.140	- 8½	- 1	1	1½
Onderhoud	5.949	5.652	- 5	- 1	0	½
Totaal	13.746	12.791	- 7	- 1	½	1

1 Gemiddelde jaarlijkse mutatie in de periode 2013-2016

Bron: CBS, EIB

In de tweede helft van 2010 waren de civiele betonbouwbedrijven als totaal nog optimistisch over het lopende jaar. De kleinere bedrijven in de sector voorzagen echter wel een omzetsdaling in 2010. Terugkijkend op 2010 heeft ook de civiele betonbouw naar verwachting toch wel enige productie moeten inleveren, zij het in mindere mate dan in de totale gww-sector. De gww-productie in opdracht van het Rijk heeft zich in 2010 nog gunstig ontwikkeld en doordat de civiele betonbouw bovengemiddeld afhankelijk is van het Rijk heeft dit in 2010 naar verhouding gunstig uitgewerkt. De civiele betonbouw is minder afhankelijk van b&u-gerelateerd werk en heeft ook daardoor minder krimp ondervonden dan gemiddeld op de andere gww-deelmarkten het geval was. De civiele betonbouw is daarbij naar verwachting ook iets minder gevoelig geweest voor de effecten van de winter van 2009/2010.

Voor 2011 verwachten we een lichte daling van het totale gww-productieniveau met ongeveer 1%. De ontwikkelingen lopen ook nu uiteen tussen de verschillende groepen opdrachtgevers. Bij het Rijk gaat de productie met 2% nog enigszins omhoog, onder meer vanwege de uitvoering van stimuleringsprojecten. Bij de lagere overheden krimpt de productie in 2011 nog verder met in totaal 3%. Gemeentelijke activiteit rond b&u-locaties heeft zijn dieptepunt naar verwachting bereikt en groeit in 2011 weer enigszins in het spoor van de woningniewbouw. Andere gemeentelijke investeringen in bestaand gebied zullen ook dit jaar echter nog sterk onder druk staan, vooral vanwege de ongunstige financiële positie van de gemeenten. Ook bij de provincies ligt in 2011 nog enige teruggang in het verschieft. Voor het onderhoud verwachten we na de daling in 2010 ook in 2011 nog een achteruitgang, zij het met 1% in veel mindere mate.

Ook in 2011 steekt de civiele betonbouw relatief gunstig af bij de rest van de gww. De productiesamenstelling naar opdrachtgever werkt ook in 2011 gunstig uit voor de sector. Nog enigszins groeiende rijksinvesteringen dragen bij aan dit beeld. Daarnaast nemen de industriële investeringen weer licht toe, die hiermee reageren op de economische opleving in een aantal industriële sectoren. Bij de lagere overheden zijn de verwachtingen voor 2011 ongunstig, zowel bij provincies als gemeenten. De financiën staan sterk onder druk, met name bij de gemeenten, en de niet-b&u-gerelateerde investeringen zullen ook in 2011 afnemen. Anders dan enkele andere deelmarkten in de gww profiteert de civiele betonbouw minder van de weer aantrekkende b&u-gerelateerde investeringen van de gemeenten.

Voor de civiele betonbouw werken in 2012 vooral de teruglopende rijksinvesteringen door in de marktvooruitzichten. De opdrachtverlening door lagere overheden en bedrijven (onder meer de industrie) neemt in 2012 naar verwachting toe.

Vooruitzichten 2013-2016

Voor de middellange termijn voorzien we per saldo een lichte toename van de totale gww-productie met gemiddeld 1% in de periode 2013-2016. Gezien de tijdelijke intensivering van de rijksinvesteringen in de periode 2009-2011 zal de gww-productie in opdracht van het Rijk vanaf 2012 afnemen, met gemiddeld 1% per jaar tot 2016. Bij de lagere overheden verwachten we na de stevige daling in de periode 2010-2011 een groei van gemiddeld 2% per jaar. Daarbij baseren we ons onder meer op de weer sterk aantrekkende woningbouwactiviteit. Deze ontwikkeling wordt eerst nog getemperd door bezuinigingen bij de lagere overheden. De financiële positie van de gemeenten kan op de middellange termijn weer enigszins verbeteren in vergelijking met de situatie in de komende paar jaar. Ook bij de waterschappen en de industrie is het beeld op de middellange termijn niet ongunstig.

Tussen 2013 en 2016 groeit het gww-onderhoud naar verwachting echter nauwelijks. De beperkte groei van ½% per jaar hangt onder meer samen met de teruglopende budgetten op de rijksbegroting in combinatie met een op termijn licht verbeterend financieel perspectief bij de lagere overheden.

Voor de civiele betonbouw betekent dit dat we op middellange termijn slechts matige groeiperspectieven voorzien, met een gemiddelde groei van circa 1% per jaar. Het aandeel van de sector in de totale gww zal daarmee op middellange termijn naar verwachting stabiel blijven. De bedrijven in de civiele betonbouw zijn in algemene zin niet pessimistisch over de komende jaren al worden de groeiperspectieven ook door hen niet erg hoog ingeschat. Na een moeilijk 2011 en mogelijk 2012 voorziet de helft van de bedrijven voor de middellange termijn een lichte toename van de omzet in vergelijking met 2010, 30% verwacht een gelijkblijvende omzet.

4 De rolverdeling in het bouwproces

4.1 Inleiding

In de afgelopen jaren hebben zich sterke veranderingen voorgedaan op de markt voor civiele betonbouw. De opstelling van opdrachtgevers is, onder aanvoering van Rijkswaterstaat, veranderd met een groter accent op moderne contractvormen en meer uitbesteding aan de markt. In het vorige onderzoek naar de civiele betonbouw in opdracht van de Vakgroep kwam al naar voren dat de sector voorop liep in de toepassing van nieuwe contractvormen en dat de complexiteit van de projecten groter is geworden.

In dit hoofdstuk gaan we in op de rolverdeling tussen partijen in het bouwproces rond realisatie en onderhoud van civiele betonbouwwerken. We gaan in op de vraag tot welke veranderingen en initiatieven de ontwikkelingen in de afgelopen jaren bij de civiele betonbouwbedrijven hebben geleid op het punt van andere procesfuncties en welke ervaringen bedrijven hebben met de grotere rol. In algemene zin geeft een deel van de bedrijven aan dat de relatie opdrachtgever-opdrachtnemer in de afgelopen jaren sterk is verbeterd. Daarnaast is er een relatief groot aantal bedrijven dat deze relatie nog steeds onder de maat vindt.

Verder staan we stil bij de verwachtingen die de bedrijven hebben voor de komende jaren over de verdere veranderingen in de relatie opdrachtgever-opdrachtnemer en hoe dit spoort met de ambities van de bedrijven. Een belangrijk punt is in welke mate de trend naar meer geïntegreerde contracten zal doorzetten en wat dit betekent voor de samenwerking en concurrentie in de bedrijfstak. Ook gaan we daarbij in op enkele aspecten van innovatie in de civiele betonbouw.

Verbeteringen in het bouwproces en in de relatie van de bedrijven met de (brede) omgeving is in het licht van de ontwikkelingen in de afgelopen jaren een belangrijk issue. Tot slot van dit hoofdstuk bespreken we daarom de sterke punten en de verbeterpunten in de sector volgens de bedrijven.

Allereerst beschrijven we in paragraaf 4.2 enkele ontwikkelingen in het aanbestedings- en contracteringsbeleid van de opdrachtgevers in de civiele betonbouw. In het vorige onderzoek voor de Vakgroep zijn we hier dieper op ingegaan⁵. De belangrijkste ontwikkelingen die in dat rapport zijn geschetst, zijn nog steeds geldig. Daarom beperken we ons tot de hoofdlijnen.

4.2 Ontwikkelingen in aanbestedings- en contracteringsbeleid

In de civiele betonbouw is de trend naar meer innovatieve contractvormen al langer gaande. Vooral onder invloed van de wens van opdrachtgevers om de voordelen van het samennemen van ontwerp en uitvoering te benutten is de design & construct-vorm voor een groot deel van de civiele betonbouwwerken gemeengoed. Ook de meer terugtrekkende rol van de opdrachtgevers in het algemeen en het hierdoor teruglopende kennisniveau bij deze partijen heeft geleid tot het neerleggen van meer verantwoordelijkheden bij marktpartijen. Dit zou ook moeten leiden tot de toepassing van meer innovaties in de civiele betonbouw, hetzij in de sfeer van producten hetzij van processen.

Bij Rijkswaterstaat maakt de trend naar meer uitbesteding deel uit van de veranderingen in de marktbenadering meer in het algemeen waarbij grotere contracten op de markt worden gezet met integratie van meer disciplines binnen één contract. Voor de civiele betonbouw betekent dit dat deze werken vaker dan voorheen deel uitmaken van contracten met bijvoorbeeld ook wegenbouwactiviteiten. Ook het opschalen van onderhoudscontracten waarbij meer regio's en/of meer jaren worden samengevoegd in één contract past hier bij. De aanbesteding van grote,

⁵ EIB (2007). De sector civiele betonbouw; marktontwikkelingen, opdrachtgeverschap en werkgelegenheid. Amsterdam.

complexe contracten impliceert dat nagenoeg alleen de grote spelers op de markt voor deze projecten in aanmerking komen. Daarbij zijn sommige projecten zo omvangrijk en complex dat ook de grote bedrijven deze veelal niet alleen aan kunnen. Combinatievorming voor de grootste projecten is daarbij volgens de civiele betonbouwbedrijven noodzakelijk waardoor het totale aantal gegadigden/combinaties tot drie of maximaal vijf beperkt zal blijven. Discontinuïteit bij de allergrootste projecten is een knelpunt waar de grote bedrijven tegenaan lopen.

Ook bij ProRail is d&c de meest gangbare contractvorm voor civiele betonbouwwerken. Hier is combinatie met werkzaamheden rond het spoor of aan stations gebruikelijk. Anders dan bij Rijkswaterstaat ervaren de bedrijven bij het werken voor ProRail meer mogelijkheden voor andere markspelers dan alleen de allergrootste bedrijven. De civiele betonbouwmarkt voor ProRail kent daarbij relatief meer projecten die geschikt zijn of worden gemaakt voor uitvoering door bijvoorbeeld het middenbedrijf. Vereenvoudiging van procedures rond de contractering maakt hiervan deel uit.

Provincies en gemeenten staan wat betreft de toepassing van innovatieve versus traditionele contractvormen min of meer op een kruispunt. Dit geldt niet alleen voor civiele betonbouwprojecten maar ook meer in het algemeen voor infrastructurele werken. De grotere gemeenten doen wel al meer met nieuwe contractvormen en ook bij de meeste provincies is dit het geval. Gemeenten en provincies verwachten in de komende jaren meer met nieuwe contractvormen aan de slag te gaan dan ze enkele jaren geleden dachten. Ook hebben deze overheden recent een helderder beeld ontwikkeld van het te voeren beleid op dit punt in de komende jaren al is dit door de aanstaande bezuinigingen weer onzekerder geworden. Een belangrijke vraag bij vooral gemeenten en provincies is waar de bezuinigingen zullen neerslaan en in welke mate dit ten koste zal gaan van infrastructurele projecten en/of van het personeel dat deze projecten zal gaan voorbereiden en begeleiden. Vooral bij inkrimping van het ambtenarenapparaat zal de trend naar meer uitbesteding van projecten aan marktpartijen een verdere impuls kunnen krijgen.

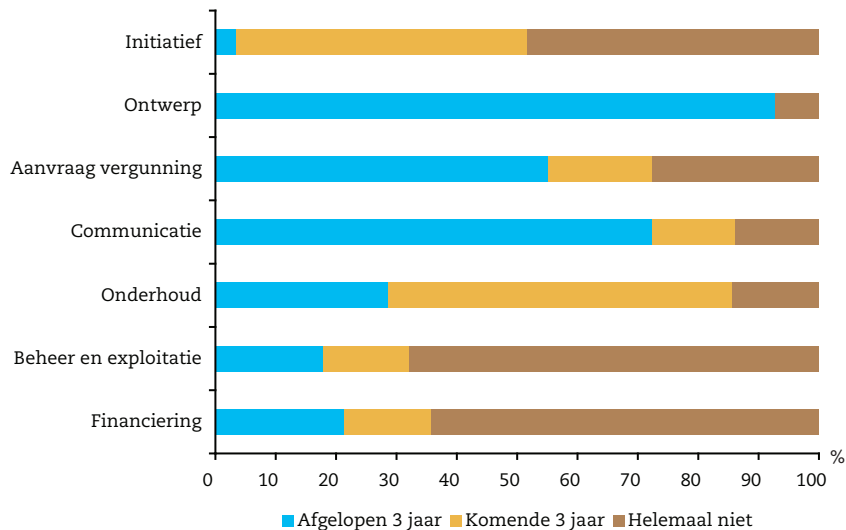
4.3 Procesfuncties

De verdeling van de verschillende procesfuncties in het bouwproces is van oudsher vrij traditioneel met scheiding tussen bijvoorbeeld ontwerp, uitvoering en beheer. De laatste jaren zijn daar onder invloed van de toepassing van nieuwe contractvormen in de bouw en de afstoting van taken door opdrachtgevers verschuivingen in opgetreden. In deze paragraaf gaan we in op de verdeling van de verschillende procesfuncties binnen het civiele betonbouwproces, de ontwikkelingen die bedrijven hierin ambiëren en de ruimte die opdrachtgevers hiertoe aan de marktpartijen geven.

In de civiele betonbouw behalen de bedrijven circa twee derde van hun omzet uit niet-traditionele contractvormen, zoals eerder weergegeven in figuur 2.7. Dit betekent dat voor een groot deel van de werken de bedrijven (veel) meer doen alleen de uitvoering van projecten. In de afgelopen drie jaar heeft het merendeel van de bedrijven ervaring opgedaan met één of meer andere procesfuncties dan de uitvoering. Het ontwerp van civiele betonbouwwerken wordt hierbij het vaakst genoemd (figuur 4.1). Nagenoeg alle bedrijven zijn hier de afgelopen tijd meer bij betrokken geraakt. Dit geldt ook voor de kleine bedrijven hoewel hun omzetaandeel uit d&c (en e&c) nog relatief beperkt is. Ook heeft gemiddeld 60 à 70% van de bedrijven activiteiten verricht op het gebied van communicatie en aanvraag van vergunningen. Beheer en exploitatie wordt duidelijk veel minder genoemd. Tot slot heeft de afgelopen jaren minder dan 5% van de bedrijven het initiatief genomen voor een project.

Leggen we hier de ambities van de bedrijven bij de verschillende procesfuncties naast, dan blijkt dat veel meer bedrijven de komende drie jaar actief willen worden op het gebied van onderhoud. Het overgrote deel van de civiele betonbouwbedrijven rekent uitvoering van onderhoud daarmee tot de interessante marktgebieden. Verder valt op dat veel meer bedrijven dan in de afgelopen drie jaar in de toekomst initiatieven willen ontplooiën voor nieuwe projecten. Ongeveer de helft van de bedrijven heeft op dit punt plannen. Ten aanzien van procesfuncties als beheer en exploitatie en financiering komt er de komende jaren maar een beperkt aantal bedrijven bij op de markt. De meerderheid van de civiele betonbouwbedrijven ziet op deze gebieden voorlopig geen rol voor zichzelf weggelegd.

Figuur 4.1 Uitvoering van andere procesfuncties (% van de bedrijven)

Bron: EIB

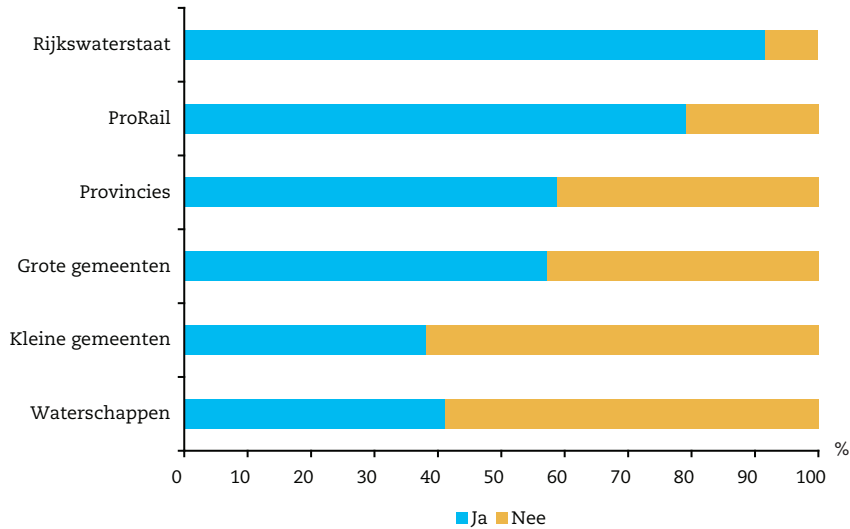
Er zijn hierbij grote verschillen als we kijken naar de opdrachtgevers waarvoor de bedrijven werken. Bedrijven met een relatief hoog aandeel Rijkswaterstaat hebben in de afgelopen jaren al veel meer andere procesfuncties gedaan dan bedrijven met een laag aandeel Rijkswaterstaat. Dit geldt voor alle procesfuncties met uitzondering van ontwerp waar vrijwel alle bedrijven de afgelopen jaren meer aan hebben gedaan. Bedrijven met een belangrijk omzetaandeel voor gemeenten hebben de afgelopen jaren vooral meer activiteiten ontwikkeld op het punt van communicatie in vergelijking met bedrijven die weinig voor gemeenten werken. Als we kijken naar toekomstige activiteit op andere procesfuncties dan blijkt dat vooral bedrijven die voor Rijkswaterstaat werken zich meer dan de andere bedrijven willen toeleggen op beheer en exploitatie en financiering.

Knelpunten en ambities

Hoewel de ontwikkeling naar de toepassing van nieuwe contractvormen al wat langer gaande is, komen de civiele betonbouwbedrijven nog een groot aantal knelpunten tegen als het gaat om de grotere betrokkenheid bij andere procesfuncties.

Deze knelpunten hebben zowel betrekking op de kenmerken van de projecten en contracten als op de gevolgen die deze hebben voor de vereiste kwalificaties van de medewerkers. Bedrijven signaleren onder meer tekortkomingen in de voorbereiding van de projecten door de opdrachtgever waarbij tegelijkertijd door de bedrijven onder grote tijdsdruk voorstellen moeten worden ingediend. Een gebrek aan uniformiteit is daarbij soms aan de orde. Vooral de grotere, complexere projecten vragen veel van de bedrijven op het gebied van risico-inschattingen. Onbekendheid en onervarenheid met betrekking tot de fysieke projectomgeving en de vereiste vergunningen spelen de bedrijven dan parten. Ook signaleren de bedrijven dat de doorlooptijd tussen de aanbesteding en de start van de uitvoering juist langer wordt, onder meer voor het regelen van vergunningen en de communicatie met stakeholders. Deze langere doorlooptijd betekent dat de interne procesvoering binnen de bedrijven moet worden aangepast en dat ook de personeelsplanning van de voorbereiding en de uitvoering deels wordt losgekoppeld. Veranderingen in de contractvormen vragen daarnaast andere competenties van medewerkers. Onder meer de grote groep technisch georiënteerde medewerkers heeft hierbij een kennisachterstand volgens de

Figuur 4.2 Ontvankelijkheid opdrachtgevers voor grotere rol civiele betonbouwbedrijven (% van de bedrijven)

Bron: EIB

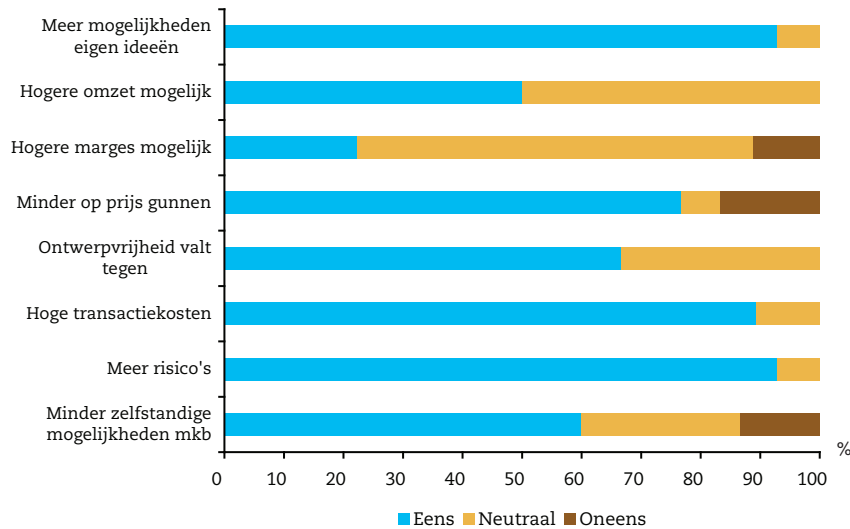
bedrijven. De verschuiving van taken van de opdrachtgever naar marktpartijen heeft daarnaast de know how bij de opdrachtgevers onder druk gezet.

Het succes van de bedrijven om in de komende jaren andere procesfuncties (vaker) te gaan uitvoeren is afhankelijk van de bereidheid van opdrachtgevers om verantwoordelijkheden voor deze functies richting de markt te verschuiven. Volgens de civiele betonbouwbedrijven staan Rijkswaterstaat en ProRail hier het meest voor open. Rijkswaterstaat is volgens 90% van de bedrijven ontvankelijk voor een grotere rol van de markt (figuur 4.2). Bij ProRail is dit ongeveer 80%. Meer scepsis hebben de bedrijven bij de bereidheid van de andere opdrachtgevers om meer procesfuncties door de markt te laten uitvoeren. Bij de provincies en de grote gemeenten denkt slechts ruim de helft van de bedrijven dat ze kans maken om hun grotere ambities te kunnen waarmaken. Bij de kleine gemeenten en de waterschappen ontmoeten meer bedrijven terughoudendheid dan bereidwilligheid. Met name de grote bedrijven in de civiele betonbouw zijn uiterst negatief over de bereidheid van met name provincies en (grote en kleine) gemeenten om meer zaken aan de bedrijven te laten. Opmerkelijk is dat de kleine bedrijven van deze opdrachtgevers meer verwachten.

4.4 Contractvormen

In de civiele betonbouw verwacht ruim 55% van de bedrijven dat het aandeel van geïntegreerde contracten in de komende jaren verder zal toenemen. Ruim een kwart verwacht dat dit gelijk zal blijven. Zowel grote, middelgrote als kleine bedrijven verwachten per saldo een toename van geïntegreerde contracten. Toename van de geïntegreerde contracten biedt bedrijven meer mogelijkheden om eigen ideeën in te brengen (figuur 4.3). Voor de helft van de bedrijven betekenen deze contracten de kans om daadwerkelijk meer omzet te realiseren. Hogere marges op dit type projecten zijn echter veel minder aan de orde. Andere belemmeringen bij geïntegreerde contracten zijn dat de ontwerprijheid in de praktijk vaak tegenvalt. Ook worden de risico's van projecten die via deze contracten in de markt worden gezet als hoog gezien en zijn ook de transactiekosten hoog. De voordelen van geïntegreerde contracten zouden meer kunnen worden benut volgens de bedrijven wanneer minder op prijs zou worden gegund. Ten aanzien van de

Figuur 4.3 Stellingen over geïntegreerde contractvormen (% van de bedrijven)

Bron: EIB

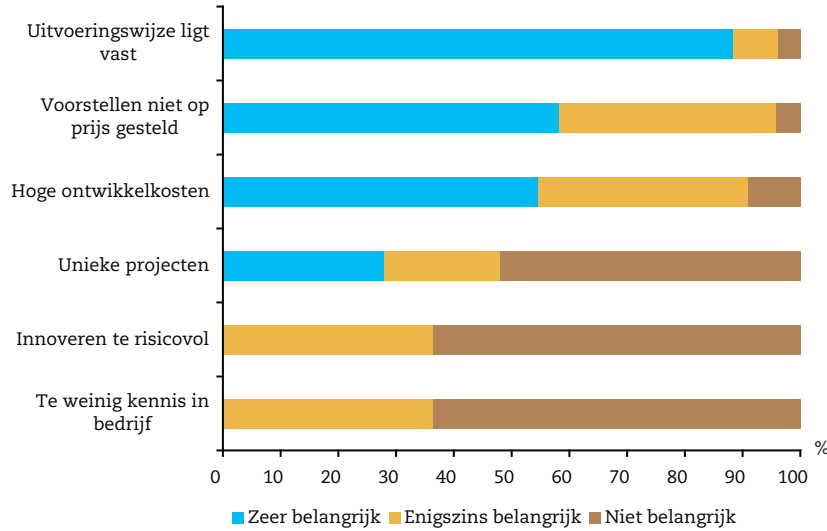
gevolgen voor de concurrentiepositie van bedrijven verwacht het 60% van de bedrijven dat het mkb minder mogelijkheden heeft om bij geïntegreerde contracten projecten zelfstandig uit te voeren.

De trend naar meer geïntegreerde contracten is voor de kleine en middelgrote bedrijven niet alleen maar negatief. Ook de mkb-bedrijven verwachten hierbij toch meer mogelijkheden om eigen ideeën bij projecten in te brengen. Voor de middelgrote bedrijven geldt, anders dan bij de kleine en de grote bedrijven, dat zij bij geïntegreerde contracten veel positiever zijn over de te behalen marges.

Innovatie

De toepassing van nieuwe contractvormen heeft meerdere achtergronden. Eén daarvan is de wens om door een andere manier van samenwerken en verdelen van risico's de innovatie in de sector te stimuleren. Over de resultaten hiervan zijn de bedrijven nog niet onverdeelde positief. De helft van de bedrijven geeft aan dat de toepassing van nieuwe contractvormen in de civiele betonbouw geen merkbare innovaties teweeg heeft gebracht. Er bestaat een aantal belemmeringen voor innovatie. Een belangrijke reden voor de tegenvallende resultaten lijkt te liggen in de toch te beperkte ruimte die de bedrijven krijgen. De overgrote meerderheid van de bedrijven geeft aan dat de uitvoeringswijze bij projecten vaak al min of meer vastligt (figuur 4.4). De eigen ideeën die bedrijven hebben voor oplossingen zijn dan vaak toch niet in te brengen. In de civiele betonbouw behalen de bedrijven ongeveer de helft van de omzet uit werken die volgens d&c op de markt zijn gebracht, maar blijkbaar biedt dit volgens de bedrijven onvoldoende ruimte voor innovatieve oplossingen. Deze oplossingen hoeven zich niet te beperken tot technische, productiegerichte oplossingen. Het kan ook gaan om innovaties in de sfeer van procesverbeteringen. Een belangrijk deel van de bedrijven geeft aan dat juist in de sfeer van processen de verbeteringen dienen te worden gezocht. De omstandigheid dat projecten in de civiele betonbouw uniek zijn, wordt dan ook door relatief weinig bedrijven als een belemmering voor innovatie genoemd. Wel ligt er nog een belangrijk spanningsveld tussen enerzijds de toenemende activiteit die bedrijven willen ontplooiën op het gebied van het ontwikkelen van initiatieven voor nieuwe projecten (zie figuur 4.1) en de beperkte mogelijkheden die dit voorsnog biedt op het punt van

Figuur 4.4 Belemmeringen voor innovatie in de civiele betonbouw (% van de bedrijven)

Bron: EIB

innovatie. Ruim de helft van de bedrijven ervaart het feit dat voorstellen door opdrachtgevers niet op prijs worden gesteld, als een belemmering voor innovatie. De kennis binnen het eigen bedrijf wordt door de civiele betonbouwbedrijven nauwelijks als een belemmering voor innovatie gezien. Vrijwel alle bedrijven hebben in de afgelopen jaren al ontwerpactiviteiten ontwikkeld.

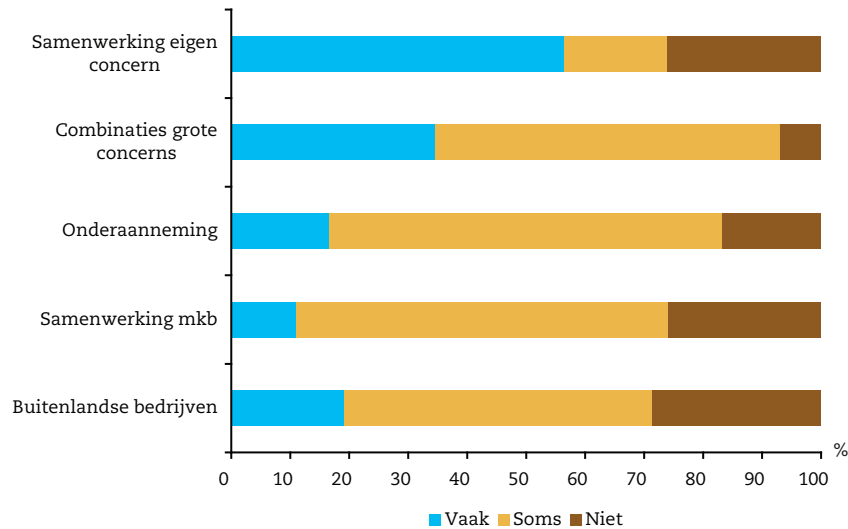
4.5 Concurrentiepositie en samenwerking

De uitgangspositie op de markt bij de verschillende opdrachtgevers en de mogelijkheden om toekomstige ambities te kunnen realiseren, hebben gevolgen voor de beoordeling van de concurrentiepositie door de bedrijven en beïnvloeden ook de opties voor toekomstige samenwerking. Kleine bedrijven achten hun concurrentiepositie bij Rijkswaterstaat in de huidige situatie ongunstig en bij provincies en kleine gemeenten per saldo gunstig. Bij grote bedrijven is dit omgekeerd. Zij vinden vooral bij Rijkswaterstaat hun concurrentiepositie gunstig en bij kleine gemeenten ongunstig. Opmerkelijk is dat de grote bedrijven hun positie bij de provincies niet als gunstig betitelen maar als neutraal. Mogelijk is dit gebaseerd op de nog onzekere richting die de provincies in hun aanbestedings- en contracteringsbeleid willen inslaan.

De verwachte toename van nieuwe contractvormen betekent voor vrijwel alle grote bedrijven een verbetering van de marktpositie (in vergelijking met andere bedrijven). Meer dan de helft van de kleine bedrijven ziet zijn positie door deze ontwikkeling naar meer geïntegreerde contracten echter verslechteren.

De belangrijkste vorm van samenwerking in de civiele betonbouw is werken binnen het eigen concern (figuur 4.5). Combinatievorming met (andere) grote concerns komt ook regelmatig voor. Bij ruim 30% van de bedrijven komt dit vaak voor. Werken in onderaanneming gebeurt sectorbreed op beperkte schaal. Uit de omzetsamenstelling blijkt dat circa twee derde van de bedrijven geen omzet behaalt uit werken voor zusterbedrijven of andere hoofdaannemers. Eén op de vijf bedrijven werkt momenteel vaak samen met buitenlandse bedrijven.

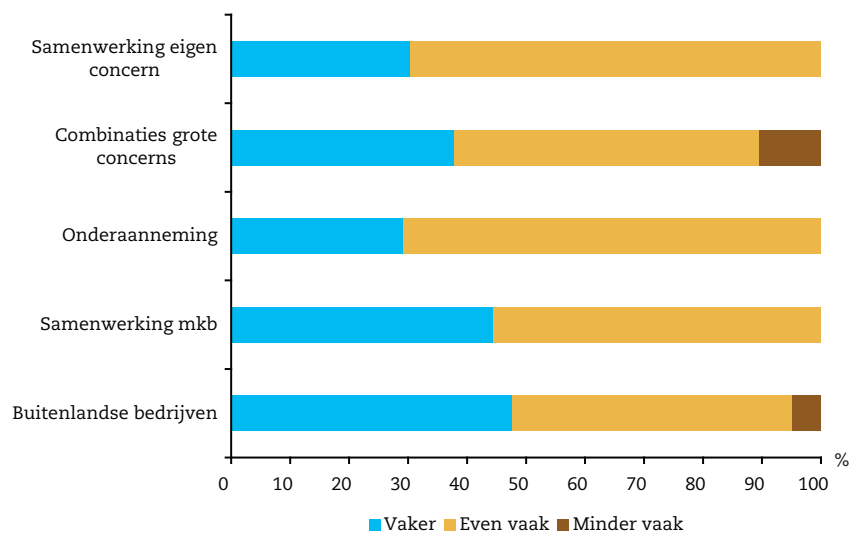
Figuur 4.5 Huidige mate van samenwerking (% van de bedrijven)

Bron: EIB

Kijken we naar de intenties van de bedrijven voor de toekomst dan is het beeld gedifferentieerd (figuur 4.6). Samenwerking binnen het mkb zal volgens de bedrijven veel meer voorkomen dan tegenwoordig. Dit geldt ook voor samenwerking met buitenlandse bedrijven.

Figuur 4.6 Toekomstige mate van samenwerking (% van de bedrijven)

Bron: EIB

De verschillende samenwerkingsvormen en de wensen tot toekomstige samenwerking lopen uiteraard uiteen met de omvang van de bedrijven. De grote bedrijven werken in belangrijke mate samen met andere bedrijven binnen het eigen concern en slechts soms met buitenlandse bedrijven. De verdere toename van geïntegreerde contractvormen betekent een versterking van de positie van de grote bedrijven die zij vooral zullen invullen via samenwerking binnen het eigen concern.

De middenbedrijven werken in de huidige situatie vooral samen met de grote concerns en zoeken veel minder de samenwerking binnen het mkb op. Evenmin komt onderaanneming bij deze bedrijven vaak voor. Voor toekomstige samenwerking geven zij hier geen eenduidig beeld hetgeen wellicht samenhangt met de specifieke positie van het middenbedrijf. De intentie van de bedrijven is om de samenwerking met zowel grote concerns als buitenlandse bedrijven te intensiveren. Samenwerking binnen het mkb wordt door de middenbedrijven niet genoemd als toekomstige optie.

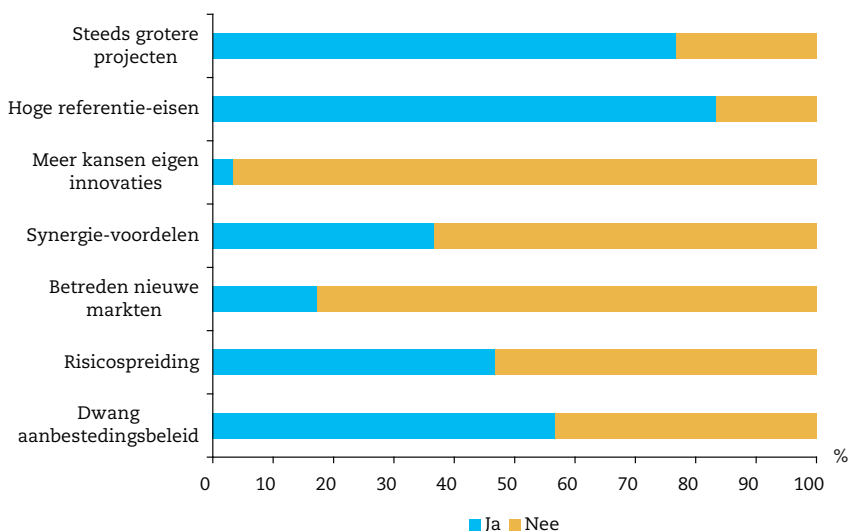
De kleine bedrijven binnen de civiele betonbouw opereren tot nu toe vrij zelfstandig en zoeken soms de samenwerking met anderen op. Dit betreft zowel de grote concerns als andere mkb-bedrijven. In de toekomst willen zij veel meer de samenwerking binnen het mkb opzoeken en daarnaast noemen zij ook buitenlandse bedrijven als mogelijke samenwerkingspartner.

Redenen voor samenwerking

De belangrijkste redenen voor samenwerking van bedrijven in de civiele betonbouw liggen in de toename van de projectomvang en de hogere referentie-eisen bij projecten (figuur 4.7). Voor circa 80% van de bedrijven zijn dit redenen om de samenwerking met anderen op te zoeken. Ook het aanbestedingsbeleid van de opdrachtgevers en de spreiding van risico's spelen hierbij een rol. Dit lijken vooral defensieve redenen te zijn. Meer offensieve redenen als het (samen) kunnen betreden van nieuwe markten of het ontwikkelen van innovaties worden aanzienlijk minder door de bedrijven genoemd als reden voor samenwerking.

Ook hier zien we interessante verschillen tussen bedrijven die al of niet voor Rijkswaterstaat of gemeenten werken. Bedrijven met een relatief hoog omzetaandeel van Rijkswaterstaat noemen

Figuur 4.7 Redenen voor samenwerking van civiele betonbouwbedrijven (% van de bedrijven)

Bron: EIB

de redenen tot samenwerking veel minder dan de andere bedrijven. Bedrijven met een belangrijk omzetaandeel van gemeenten noemen vooral het aanbestedingsbeleid, de grotere projecten en de referentie-eisen als reden tot samenwerking. Risicospreiding wordt bij bedrijven die voor gemeenten werken veel minder genoemd dan bij de andere bedrijven.

Een bijzondere vorm van samenwerking is de alliantievorm. Ongeveer één op de drie bedrijven heeft hier inmiddels ervaring mee opgedaan. Bij vrijwel alle grote bedrijven is dit het geval en bij enkele bedrijven in het middensegment. Nagenoeg alle bedrijven hebben positieve ervaringen met deze vorm van samenwerking, die vooral tot stand komt bij projecten van ProRail en in iets mindere mate Rijkswaterstaat.

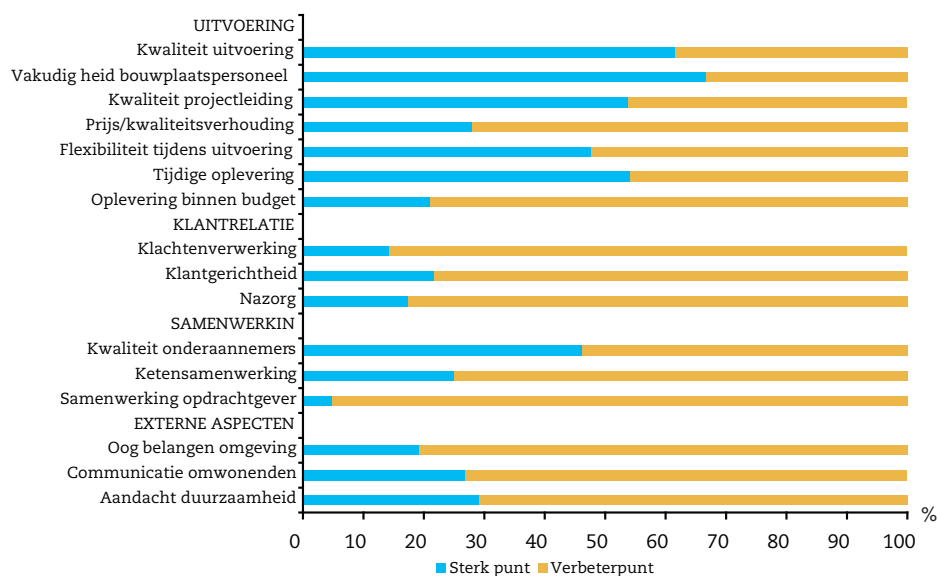
4.6 Sterke punten en verbeterpunten van de sector

In het vorige onderzoek naar de marktontwikkelingen in de civiele betonbouw is aan de opdrachtgevers gevraagd wat de sterke punten en de verbeterpunten waren voor de bedrijven in de sector. Opdrachtgevers waren toen met name tevreden over de vakkundigheid van het personeel en de kwaliteit van de uitvoering. Ook de prijs/prestatieverhouding vonden de opdrachtgevers een sterk punt. Minder tevreden was men over de mate van klantgerichtheid, de klachtenverwerking en het meerwerk.

In dit vervolgonderzoek is aan de bedrijven gevraagd de sterke punten en de verbeterpunten van de sector aan te geven. Hierbij zijn 16 aspecten onderscheiden, onderverdeeld in de categorieën uitvoering, klantrelatie, samenwerking en externe aspecten. Figuur 4.8 geeft de resultaten weer en geeft aanleiding tot een aantal belangrijke constatering.

De eerste constatering is dat de bedrijven in het algemeen behoorlijk kritisch zijn over het functioneren van de sector. Slechts van enkele van de 16 aspecten geven bedrijven in meerderheid aan dit een sterk punt te vinden. Dit betreft de kwaliteit van de uitvoering en de vakkundigheid van het bouwplaatspersoneel. Daarnaast scoren de kwaliteit van de projectleiding en de tijdige oplevering in de ogen van de bedrijven goed.

Figuur 4.8 Sterke punten en verbeterpunten in de sector (% van de bedrijven)

Bron: EIB

De tweede constatering is dat er grote verschillen zijn in de waardering van de aspecten tussen de verschillende 'clusters'. De bedrijven zijn het meest positief over aspecten met betrekking tot de uitvoering van het werk, zoals de kwaliteit van personeel en oplevering. Bij de uitvoering zijn de bedrijven evenwel kritisch over de prijs/kwaliteitsverhouding en oplevering binnen het budget. Sterk ontevreden zijn de bedrijven ook over aspecten van de klantrelatie, waar circa 80% van de bedrijven verbeterpunten signaleert, bijvoorbeeld met betrekking tot klantgerichtheid en nazorg. Ook de samenwerking binnen de sector is volgens de overgrote meerderheid van de bedrijven voor verbetering vatbaar. Het sterkst achten de bedrijven de samenwerking met de onderaannemers hoewel ook hier iets meer dan de helft aangeeft dat verbetering nodig is. De samenwerking met de opdrachtgever wordt door vrijwel geen enkel bedrijf een sterk punt in de sector genoemd. Ook externe aspecten zijn volgens verreweg de meeste bedrijven voor verbetering vatbaar. Gemiddeld drie kwart van de bedrijven vindt verbetering nodig op het gebied van communicatie, belangen van de omgeving en duurzaamheid.

De derde constatering wat betreft de aangegeven sterke punten en verbeterpunten is dat er verschillen zijn tussen de onderscheiden typen bedrijven. Opmerkelijk is dat kleine bedrijven meer tevreden zijn over de kwaliteit van de uitvoering dan de grote en middelgrote bedrijven, maar minder over de oplevering binnen het budget. De grote bedrijven werken meer volgens contracten met min of meer vaste budgetten. Kleine bedrijven zijn minder tevreden over klachtenverwerking en nazorg dan de grotere bedrijven. Vooral de grote en middelgrote bedrijven vinden de kwaliteit van de onderaannemers voor verbetering vatbaar. Bij de kleine bedrijven vindt een meerderheid dit daarentegen een sterk punt van de sector. Grote en middelgrote bedrijven zijn relatief iets meer tevreden over externe aspecten als communicatie en omgevingsbelangen. Zij hebben hier ook meer ervaring mee dan de kleinere bedrijven.

5 Werkgelegenheid

5.1 Inleiding

Dit hoofdstuk bespreekt enkele ontwikkelingen op de arbeidsmarkt en de verwachtingen voor de werkgelegenheid in de civiele betonbouw tot 2016. De verwachtingen voor de werkgelegenheid worden door een aantal factoren bepaald:

- de ontwikkelingen in het marktvolume die van belang zijn voor de uitbreidingsvraag en de vervangingsvraag met betrekking tot personeel
- kwalitatieve ontwikkelingen in de rolverdeling tussen opdrachtgever en opdrachtnemer en de rolverdeling tussen hoofdaannemer en onderaannemer.

5.2 Het werknemersbestand in de civiele betonbouw

Tot de werkgelegenheid in de civiele betonbouw rekenen we de werkgelegenheid bij de bedrijven van de Vakgroep. Een groot deel van de projecten in de civiele betonbouw wordt uitgevoerd door werknemers bij de bedrijven zelf, hetzij bouwplaats- of uta-personeel. Daarnaast is een groot aantal andere werknemers op civiele betonbouwprojecten actief. Dit aandeel verschilt sterk met de omvang van de bedrijven.

In de afgelopen jaren is de verhouding bouwplaatspersoneel/uta-personeel sterk gewijzigd. Het aandeel uta-personeel is steeds groter geworden en bij de grote bedrijven bestond enkele jaren geleden al bijna twee derde van het personeel uit uta-medewerkers. Aan deze ontwikkeling liggen in hoofdzaak twee factoren ten grondslag:

- in de eerste plaats is onder invloed van de veranderingen in de rolverdeling tussen opdrachtgever en opdrachtnemer, met een sterke toename van het aantal procesfuncties aan de zijde van de opdrachtnemer, het uta-personeel gegroeid. Dit betreft bijvoorbeeld ontwerpers, projectleiders en procesmanagers, maar ook werknemers die zich met communicatie en het regelen van vergunningen bezighouden
- in de tweede plaats is binnen het werknemersbestand bij de civiele betonbouwbedrijven het aantal bouwplaatsmedewerkers achtergebleven vanwege een toenemende uitbesteding van sommige bouwplaatswerkzaamheden aan onderaannemers. Al langer is dit het geval voor vlechtwerk, maar ook betontimmerwerk behoort hier soms wel toe. Ook inhuur van zzp-ers voor bouwplaatswerk neemt toe.

Werknemersbestand 2009/2010

Tabel 5.1 geeft een raming van het werknemersbestand in de civiele betonbouw in 2009 en 2010. Het werknemersbestand bij de Vakgroepen beliep in 2010 ruim 5.100 werknemers en is in vergelijking met 2009 enigszins toegenomen.

Bij de werknemers is onderscheiden tussen bouwplaatspersoneel en uta-personeel. Bij het bouwplaatspersoneel is de belangrijkste beroepsgroep die van de betontimmerlieden met in 2010 bijna 1.200 werknemers. Bij het uta-personeel maken we verder onderscheid tussen uitvoerende staf, stafpersoneel op kantoor en overig personeel. Tot de uitvoerende staf op het project rekenen we onder meer projectleiders, werkvoorbereiders en (hoofd)uitvoerders. Het bouwplaatspersoneel vertegenwoordigt in 2010 bij de civiele betonbouwbedrijven in de Vakgroep circa een derde van het totale werknemersbestand. Het aandeel van uta-personeel in de civiele betonbouw is ongeveer twee derde. Het aandeel uta loopt sterk uiteen met de omvang van het bedrijf.

Figuur 5.1 geeft de samenstelling van het werknemersbestand per grootteklasse van de bedrijven. Een aantal zaken valt hier op. De personeelsopbouw bij de middelgrote en de grote bedrijven blijkt voor een belangrijk deel overeen te komen. De omzetsamenstelling naar bijvoorbeeld contractvorm en projectgrootte, die bij deze typen bedrijven redelijk vergelijkbaar was (zie de figuren 2.8 en 2.12), vertaalt zich in de verdeling van het werknemersbestand. Bij het groot-

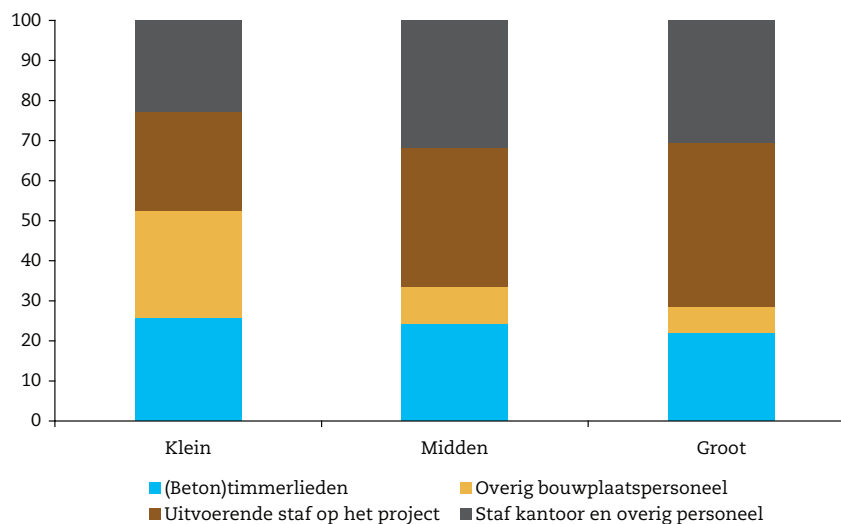
Tabel 5.1 Raming werknemersbestand civiele betonbouwbedrijven, 2009 en 2010

	2009	2010
(Beton)timmerlieden	1.180	1.170
Overig bouwplaatspersoneel	520	530
<i>Subtotaal bouwplaatspersoneel</i>	1.700	1.700
Uitvoerende staf op het project	1.790	1.920
Staf kantoor en overig personeel	1.450	1.520
<i>Subtotaal uta-personeel</i>	3.240	3.440
Totaal	4.940	5.140

Bron: EIB

bedrijf is het aandeel uitvoerende staf op het project wel groter dan bij het middenbedrijf. Verder valt op dat het aandeel (beton)timmerlieden, namelijk 20 à 25%, niet veel verschilt tussen de grootteklassen. Blijkbaar is ook voor het grootbedrijf een dergelijk aandeel eigen betontimmerlieden van belang voor het garanderen van de uitvoeringskwaliteit. Kleine bedrijven beschikken wel over relatief veel meer overig bouwplaatspersoneel. Deze activiteiten worden door de grotere bedrijven in grotere mate uitbesteed.

Figuur 5.1 Samenstelling werknemersbestand civiele betonbouwbedrijven, per grootteklasse (2010)

Bron: EIB

Een belangrijke ontwikkeling van de laatste jaren is dat een groter deel van het stafpersoneel verbonden is aan ontwerp, engineering en voorbereiding van projecten die via geïntegreerde contracten op de markt worden gebracht. Een groot deel van de voorbereidende werkzaamheden die nodig zijn voordat het project van start kan gaan, is daarbij de verantwoordelijkheid van het civiele betonbouwbedrijf. Ook zaken als aanvraag van vergunningen en het voeren van de communicatie met belanghebbenden behoren hiertoe. Het aandeel van deze uitvoerende staf, die 'op locatie bij de projecten' zit en in mindere mate op het kantoor, is daardoor de laatste tijd toegenomen en bedroeg in 2010 ruim 35% van het totale personeelsbestand. Bij de grote bedrijven was dit aandeel meer dan 40%. Van de totale uitvoerende staf binnen de civiele betonbouw is bijna 80% verbonden aan de grote bedrijven (tegen ruim 70% van het totale werknemersbestand).

Naast de werknemers van de civiele betonbouwbedrijven is een groot aantal andere werknemers actief op projecten. Volgens de bedrijven bestaat gemiddeld bijna 55% van de werknemers op projecten uit eigen werknemers. Daarnaast betreft gemiddeld bijna 15% van de werknemers ingeleend personeel en 10% zzp-ers. Overige onderaannemers zijn goed voor ongeveer een kwart van het personeel op civiele betonbouwprojecten. Functies waarvoor bedrijven vooral van niet-eigen personeel gebruik maken, betreffen vooral bouwplaatsberoepen als (beton)timmerlieden en ijzervlechters. Uta-beroepen worden vrijwel niet genoemd als het om inleen of zzp-ers gaat. Een aantal bedrijven heeft recent wel uta-personeel in dienst genomen dat daarvoor in de b&u actief was.

5.3 Ontwikkelingen in de werkgelegenheid in de komende jaren

Werknemersbestand 2016

In hoofdstuk 3 hebben we gezien dat de verwachtingen voor de civiele betonbouwproductie op middellange termijn gematigd zijn. Om te komen tot een raming van de werkgelegenheid in de civiele betonbouw is een aantal zaken van belang:

1. Verwachtingen voor de mate van uitbesteding van activiteiten aan de markt
2. Ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit in de civiele betonbouw

Ad 1. Mate van uitbesteding

In de komende jaren verwachten we een verdere toename van de mate van uitbesteding door opdrachtgevers aan marktpartijen. Bij Rijkswaterstaat is dit al hoog en verwacht mag worden dat dit zo zal blijven. In geval van een verder toenemende omvang en complexiteit van Rijkswaterstaatprojecten zal daarbij wel sprake zijn van een verdere concentratie richting kwalificaties en vaardigheden op het gebied van proces- en risicomangement. Ook de interactie met de fysieke en maatschappelijke omgeving vraagt bij dat soort projecten veel van de bedrijven.

De uitbesteding van activiteiten door gemeenten en provincies is een trend die, zij het soms voorzichtig, al wat langer gaande is. Ook hier wordt een toenemende uitbesteding verwacht, in lijn met de toepassing van nieuwe contractvormen ook bij deze decentrale overheden. In de komende jaren zal deze trend verder worden gestuurd door de financiële beperkingen bij deze opdrachtgevers waardoor een groter beroep op de markt noodzakelijk wordt.

Ad 2. Arbeidsproductiviteit

Op het gebied van de arbeidsproductiviteit gaan we uit van een trendmatige toename hiervan op de middellange termijn. Op de kortere termijn zal de productiviteit, bij een stabiliserende omzetoontwikkeling, enigszins afnemen. Dit wordt vooral bepaald door de wens van de bedrijven om het personeelsbestand niet te laten krimpen met het oog op eventuele toekomstige personeelsschaarste.

Op basis van deze ontwikkelingen verwachten we voor 2016 een totale werkgelegenheid bij de civiele betonbouwbedrijven van circa 5.250 werknemers (tabel 5.2). Binnen dit totaal zal het aandeel van het uta-personeel verder zijn toegenomen tot 70%. Bij het bouwplaatspersoneel voorzien we een lichte afname van de werkgelegenheid bij de civiele betonbouwbedrijven. Hieraan ligt vooral een toename van de uitbesteding van deze activiteiten aan specialistische onderaannemers ten grondslag.

Tabel 5.2 Ontwikkeling werknemersbestand civiele betonbouwbedrijven, 2010 en 2016

	2010	2016
Bouwplaatspersoneel	1.700	1.600
Uta-personeel	3.440	3.650
Totaal	5.140	5.250

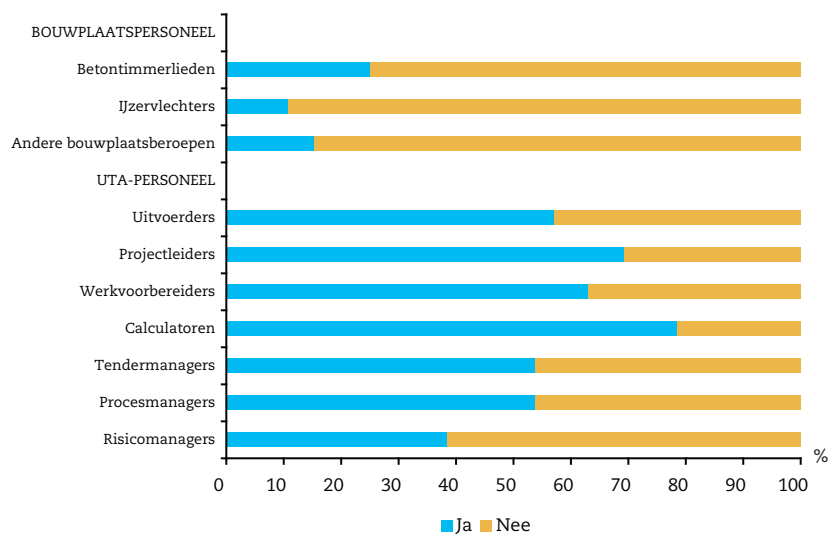
Bron: EIB

In de komende jaren zal de trend naar meer uitbesteding door de civiele betonbouwbedrijven zelf ook verder toenemen. Bedrijven in de civiele betonbouw verwachten vooral een stijging van het aandeel zzp-ers en (in iets mindere mate) inleenkrachten op projecten. Ook andere onderaannemers zullen in de komende jaren een groter aandeel in het personeelsbestand op civiele betonbouwprojecten verwerven. Deze flexibilisering van de werkgelegenheid gaat samen met een verder veranderende verhouding tussen bouwplaats- en uta-personeel bij de bedrijven. Het zullen ook in de toekomst in belangrijke mate de bouwplaatsberoepen zijn waar toenemende uitbesteding aan onderaannemers zal plaatsvinden.

Knelpunten in de personeelsvoorziening

Aan de bedrijven is gevraagd of zij de komende vijf jaar tekorten verwachten in de personeelsvoorziening voor de verschillende functies. Figuur 5.2 geeft deze weer. Bij de bouwplaatsberoepen verwacht gemiddeld circa 80% van de bedrijven geen problemen in de voorziening. Binnen

Figuur 5.2 Verwachting personeelstekorten in de komende vijf jaar (% van de bedrijven)

Bron: EIB

het bouwplaatspersoneel hebben mogelijke knelpunten het meeste betrekking op betontimmerlieden, zij het dat ook hier circa drie kwart van de bedrijven geen problemen voorziet. De situatie bij het uta-personeel is anders. Voor vrijwel alle uta-beroepen verwacht de helft van de bedrijven of meer knelpunten in de personeelsvoorziening in de komende jaren. Mogelijke tekorten doen zich vooral voor bij calculatoren en projectleiders.

Ook hier zijn er enkele verschillen tussen de kleine bedrijven aan de ene kant en de grote en middelgrote bedrijven aan de andere kant. Bij het bouwplaatspersoneel verwacht een groter deel van de grotere bedrijven problemen met betontimmerlieden al is het ook hier een minderheid. Kleine bedrijven verwachten hier minder dan de grotere bedrijven knelpunten in de toekomst. Ook bij de uta-functies zijn er verschillen. Grote en middelgrote bedrijven voorzien meer problemen op het gebied van risicomangers, procesmanagers en vooral tendermanagers. De kleine bedrijven verwachten in de toekomst meer knelpunten in de uta-personeelsvoorziening dan de grotere bedrijven op het gebied van uitvoerders, projectleiders en werkvoorbereiders.

EIB-publicaties

2006

Verwachtingen bouwproductie en werkgelegenheid in 2006

Verwachtingen bouwproductie en werkgelegenheid in 2006
De Nederlandse regio's

Vraag naar kantoren tot 2015

Bouwbedrijven 2006, ontwikkelingen en vooruitzichten

Bouwen in: Noord-Nederland, Noord-Holland en Utrecht, Oost-Nederland, Zuid-Nederland en Zuid-Holland (Bouwend Nederland)

Procesintegratie en innovatief ondernemerschap in de aan de bouw toeleverende industrie en de bouwmaterialenhandel

Eindevaluatie Arboconvenant Funderingsbranche

Het ziekteverzuim in de bouwnijverheid in 2005

Arbowensen en -behoeften van bouwbedrijven en werknemers 2005 (ARBOUW)

Procesintegratie en innovatief ondernemerschap in ontwerp bureaus

Monitor arbeidsongevallen in de bouw 2005 (ARBOUW)

Activity Based Costing in het bouwbedrijf

Prestatietoeslag in de restauratiebouw

Bouwen op vertrouwen

Internetgebruik door bouwbedrijven

De kabel- en leidingsector; -investeringsvolume en opdrachtgeverschap-

Sectorprofiel schilders-, afwerkings- en glaszetbedrijf 2005-2012

De bouw arbeidsmarkt in het najaar van 2005

Bedrijfseconomische kencijfers van b&u-bedrijven in 2005

Bedrijfseconomische kencijfers van gww-bedrijven in 2005

Bedrijfseconomische kencijfers van gespecialiseerde bedrijven in de bouw in 2005

Algemene kosten in het bouwbedrijf in 2005

Verkenning knelpunten bij duurzaam, zuinig en materiaalarm aanbesteden en bouwen (RWS/DWW)

Het arbeidsbestand in de bouwnijverheid in 2005

De bouwbedrijven in 2005

2007

Verwachtingen bouwproductie en werkgelegenheid in 2007

Beperking hypotheekrenteaftrek 'Gevolgen voor de bouwproductie en woningmarkt'

Opdrachtgevers aan het woord - *meting* 2006

Infrastructuurmonitor MIT 2007

De restauratieproductie tot 2011

Procesintegratie en innovatief ondernemerschap in het bouwproces

Bouwbedrijven 2007 *Ontwikkelingen - Vooruitzichten*

Sectorprofiel stukadoors-, afbouw- en terrazzo-/vloerenbedrijf 2005-2012

Het ziekteverzuim in de bouwnijverheid in 2006

De sector civiele betonbouw *marktontwikkelingen, opdrachtgeverschap en werkgelegenheid*

Bouwconcerns in beeld 2006/2007

Opdrachtgevers aan het woord - *meting* 2007

Bedrijfseconomische kencijfers van gww-bedrijven in 2006

Bedrijfseconomische kencijfers van b&u-bedrijven in 2006

Het arbeidsbestand in de bouw in 2006

Monitor arbeidsongevallen in de bouw 2006 (ARBOUW)

Transparantie in de bouwpraktijk

De bouwbedrijven in 2006

2008

Verwachtingen bouwproductie en werkgelegenheid 2008

Procesintegratie en innovatief ondernemerschap in het bouwproces - *meting* 2007

Kostendruk van wet- en regelgeving in het gespecialiseerde aannemingsbedrijf

Infrastructuurmonitor MIRT 2008

Bouw in beeld 2007

Openbaarvervoerinfrastructuur in een geliberaliseerde markt

Algemene kosten in het bouwbedrijf

Het ziekteverzuim in de bouw in 2007

Kwaliteit van de dienstverlening en het bestuurlijk proces van lagere overheden

De markt voor restauratie en onderhoud van monumenten tot 2013

Uitdagingen en beleidsopties bij nieuwbouw van woningen
Regionale ontwikkelingen en beleid na 2009

De Vastgoedlezing 2008 *Crisis op de Nederlandse woning- en vastgoedmarkt?* (ASRE)

Bedrijfseconomische kencijfers van b&u-bedrijven in 2007

Bedrijfseconomische kencijfers van gww-bedrijven in 2007

Bouwconcerns in beeld 2007/2008

Monitor arbeidsongevallen in de bouw 2007 (ARBOUW)

2009

Verwachtingen bouwproductie en werkgelegenheid 2009

Opdrachtgevers aan het woord - *meting 2008*

Procesintegratie en innovatief ondernemerschap in het bouwproces - *meting 2008*

Middenkaderopleidingen in de bouw

Algemene kosten in het bouwbedrijf 2006-2007

Bouw in beeld 2008

Trends en ontwikkelingen in de afbouwbranche 2009-2014

De zelfstandige zonder personeel in de bestratingsbranche

Het ziekteverzuim in de bouw in 2008

Hervorming van de woningmarkt

Reïntegratie van langdurig zieke werknemers in de bouw

Bouwconcerns in beeld 2008-2009

2010

Verwachtingen bouwproductie en werkgelegenheid 2010

Algemene kosten in het bouwbedrijf 2006-2008

Bedrijfseconomische kencijfers b&u-bedrijven 2008

Bedrijfseconomische kencijfers gww-bedrijven 2008

Trends en ontwikkelingen in de afbouwbranche 2010-2015

Zzp'ers in de bouw

De arbeidsmarkt in de bitumineuze en kunststofdakbedekkingsbranche
Kantorenleegstand – probleemanalyse en oplossingsrichtingen (www.eib.nl)
Ondergrondse netwerken en grondwaterbeheer
Ziekteverzuim in de bouw 2009
Beleidsvarianten beperking hypotheekrenteaftrek en liberalisatie huursector (www.eib.nl)
Nacht- en weekendwerk in het wegonderhoud
Bouw in beeld 2009
De bouwmarkt 2010-2015
Bedrijfseconomische kencijfers gespecialiseerde bedrijven 2007-2008
Strategie en crisis
Vrouwen in technische functies
Marktstudie AFNL
Infrastructuurmonitor MIRT 2011
Kantorenleegstand – analyse van de marktwerking (www.eib.nl)

2011

Verwachtingen bouwproductie en werkgelegenheid 2011
Algemene kosten in het bouwbedrijf 2007-2009
Openbare aanbestedingen in de gww
Bedrijfseconomische kencijfers gww-bedrijven 2009
Bedrijfseconomische kencijfers b&u-bedrijven 2009
Succesvol binnenstedelijk bouwen
De winst van innoveren (www.eib.nl)
Algemene BouwplaatsKosten (ABK) van B&U-projecten 2010 (RRBOUW)
Productiviteit en strategie (www.eib.nl)
Bouwconcerns in beeld 2009-2010
Trends en ontwikkelingen in de afbouwbranche 2011-2016
Restauratie en onderhoud van monumenten – marktverkenning tot 2015
Aanbestedingsgedrag opdrachtgevers (www.eib.nl)
Dynamiek op de woningmarkt

Economisch Instituut voor de Bouw

Basisweg 10
1043 AP Amsterdam

Postbus 58248
1040 HE Amsterdam

t (020) 583 19 00
f (020) 583 19 99

eib@eib.nl
www.eib.nl

Desktop publishing: M.B. Wakidjan-Nijbroek, EIB